

שטח J2 בדרום-מערב תל שילה: ממצאי תקופת הברונזה התיכונה 2, תקופת הברזל 1 והתקופה הרומית הקדומה

עפר גת

מחוץ לתל ונחשד כמקומו האפשרי של המשכן. תוצאות החפירות עד כה לא הניבו ממצאים שיש בהם כדי להעיד על כך; עיקר הממצא שהתגלה בו הוא של מכלולי מגורים המתוארכים למן תקופת הברזל 1 דרך התקופה ההלניסטית ועד לתקופה הביזנטית.³

הראשון לחפור בתל שילה היה שמידט, אשר ערך בשנת 1922 חפירת בדיקה בתחומי התל.⁴ אחריו התקיימו בתל שלוש עונות חפירה שניהלה משלחת החפירות הדנית, שבראשה עמד קייר, בשנים 1926-1932.⁵ בשנת 1963 התקיימה עונת חפירה נוספת בראשות הולם-נילסן, ובשנת 1969 פורסם הדו"ח המסכם את תוצאות עונות החפירה כולן.⁶ בשנים 1981-1984 התקיימו ארבע

בקיץ 2011 חודשו החפירות הארכאולוגיות בתל שילה, 'המרכז העל-שבטי הראשון' של האוכלוסייה הישראלית.¹ הן התרכזו בשוליו הדרומיים של התל, ושם נחפרו שני שטחים צמודים: בשטח N1, הדרומי-מזרחי, התגלו מבנה מגורים ומכלול של בית בד ששלבם הסופי מתוארך לתקופה המוסלמית הקדומה,² ובשטח N2 - שנחפר בידי הכותב (וטרם פורסם) - התגלו ממצאים החל מתקופת הברונזה התיכונה: המשך הקיר הדרומי של החומה ומכלול מבוצר הניגש אליה מדרום, שהתגלתה בו קרמיקה מתקופת הברונזה התיכונה והברזל 1, מבנה מגורים מהתקופה הרומית הקדומה וממצאים אדריכליים מן התקופה הביזנטית ומהתקופה המוסלמית הקדומה. שתי עונות חפירה (בשנים 2012-2013) התקיימו בשטח J2 ו-B. שטח B הוא 'המשטח הצפוני', הממוקם

3. לויתן - בן אריה והיזמי, תשע"ד.

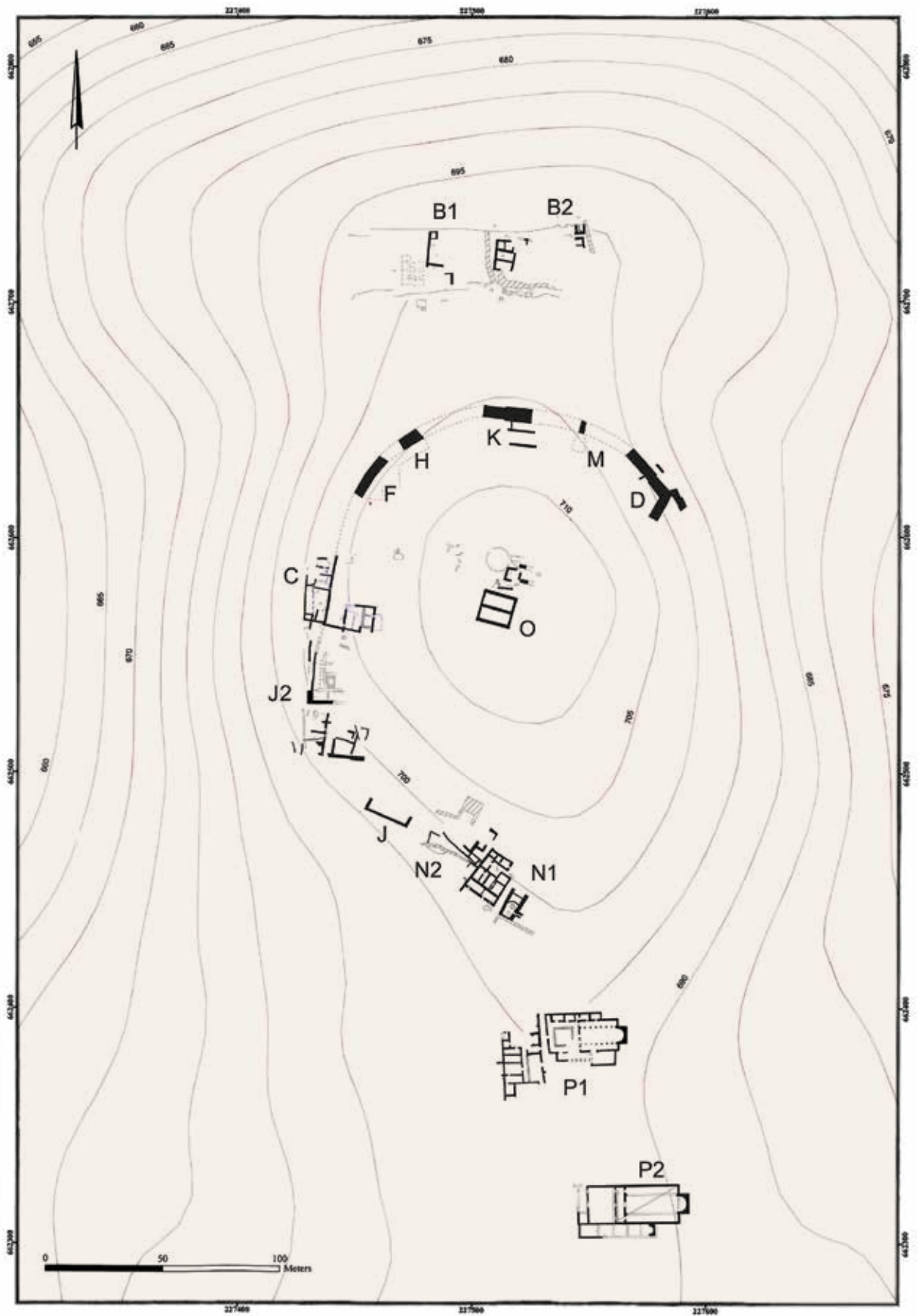
4. אולברייט, 1923, עמ' 10-11.

5. קייר, 1927; קייר 1930; קייר, 1931.

6. בוהל והולם-נילסן, 1969.

1. פינקלשטיין, תש"ן, עמ' 102.

2. היזמי והבר, תשע"ד.

איור 1: תל שילה - תכנית כללית (סרטוט: שמעון מאיר ופליקס פורטנוי)

בתקופה הרומית התקיים בתל שילה יישוב, והתגלו ממנו בתי מגורים כבשטח N1 ו-J2, הממוקמים בדרום התל ובמערבו. כמו כן התגלו מבנה רחב מידות ומחסנים הצמודים לו שעיקרם לא נחפר, ואף הם ממוקמים בשטח J2. בתקופה הביזנטית התקיים בשילה מרכז דתי נוצרי, ועד כה התגלו במקום חמש כנסיות,¹⁴ הממוקמות כולן בצפיפות מדרום לתל, ושרידי מבני מגורים בשוליו הדרומיים והדרומיים-מערביים של התל. מן התקופה המוסלמית על שלביה ידועים מבני מגורים ומתקנים חקלאיים כבית בד (המתוארך לתקופה המוסלמית הקדומה), שנבנו בעיקר במדרונו הדרומי של התל.

החפירות החדשות

שתי עונות חפירה התקיימו בשטח J2 בשנים 2011-2012. החפירות התקיימו במסגרת החפירה החינוכית הקהילתית מטעם קמ"ט ארכיאולוגיה ועמותת שילה הקדומה, בנייהול הכותב ובהשתתפות סטודנטים ממכללת הרצוג וממכללת אורות ובני נוער מרחבי הארץ.

שטח J2 ממוקם בפינתו הדרומית-מערבית של התל (איור 1), מדרום לשטח C, שהתגלה בו מכלול המחסנים המתוארך לתקופת הברזל 1. השטח נדגם לראשונה בתחילת שנות ה-80 במסגרת משלחת החפירות בראשותו של פינקלשטיין, שניסתה לאמוד את היקף חומת העיר ואת גבולותיה מתקופת הברונזה התיכונה.¹⁵

מבנהו הטופוגרפי של השטח הוא כשל שלוש מדרגות הממוקמות בציר דרום-צפון, שנוצרו על ידי שרידים אדריכליים מסיביים המתוארכים לתקופת הברונזה התיכונה II: המדרגה העליונה הצפונית, המדרגה התיכונה והמדרגה התחתונה הדרומית. חלוקה טופוגרפית מדרוגת זו היא תוצר של שני רכיבים אדריכליים מרכזיים מתקופת הברונזה התיכונה II: האחד הוא שרידי החומה המסיבית ומתארה הניכרים בחלקו הדרומי והמערבי של השטח; והאחר - מדרון החלקלקה, הממוקם ממערב למדרגה התיכונה ומגדיר את גבולה זה.

ייצוג חמש תקופות עולה מתוצאות החפירה: ביזנטית, רומית קדומה, ברזל 2, ברזל 1 ותקופת הברונזה התיכונה II (איור 2). ניכר כי מאפייני המבנים מן התקופות המאוחרות לתקופת הברונזה התיכונה, מיקומם והגדרתם הפונקציונלית שונים בכל אחת מן המדרגות. שונות הגדרתם המבנית נובעת מיחסי הגומלין המתקיימים ביניהם ובין התכתיב האדריכלי הקדום להם - חומת העיר מתקופת הברונזה התיכונה II. נוכחותם המסיבית של קירות החומה מתקופת הברונזה התיכונה הגדירה את תפיסת הבנאים ואת אופי כל מבנה, תכניתו ומיקומו.

כך עולה כי בתקופות המאוחרות - והדבר בולט במיוחד בתקופה הרומית הקדומה - תפסו הבנאים את

עונות חפירה נוספות (האחרונות עד לחידוש החפירות בתל שילה על ידי המשלחת הנוכחית, מטעם קמ"ט ארכיאולוגיה) על ידי המחלקה ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת בר אילן בראשות פינקלשטיין.⁷

סקירת הממצא בכל התקופות

על פי ממצאי החפירות החלקיות שהתקיימו עד כה בתל שילה, התגלו בו שרידים למן תקופת הברונזה התיכונה ועד לתקופה המוסלמית המאוחרת (איור 2). במקצת התקופות ידועים שרידים אדריכליים, ובאחרות התגלו שרידים קרמיים בלבד. מתקופת הברונזה התיכונה ידועים בעיקר ממצאי ביצורים - כחומות שהתגלו בדרום התל, במערבו ובצפונו. כמו כן נחשפו מרתפים במרחבו הפנימי של התל, הניגשים אל קיר החומה ונסמכים על דופנה הפנימית (שטח H-F).⁸ על פי נתוני הממצאים הידועים עד כה, העלה החופר שתי אפשרויות הנובעות מהיעדר מבני מגורים מתקופה זו:⁹ האחת היא שרובעי המגורים היו ממוקמים בדרום התל, שלא נחפר (תוצאות החפירות המאוחרות אינן מאששות הנחה זו); והאפשרות האחרת - כי בשילה בתקופה זו לא התקיים יישוב אזרחי אלא מרכז דתי, והוא ניצב בראש התל, מוקף חומה, או היה בנוי על בימת הרמה מוגבהת שנתמכה בקירות החומה המסיביים.¹⁰ כמו כן התגלו ממצאים המתוארכים לתקופת הברונזה המאוחרת; ביטוים העיקרי הוא בממצא קרמי ונייד אחר, אשר התגלה בעיקר בתוך פביסה (בור גניזה) גדולה הסמוכה לראש התל (שטח D). על פי דעתו של פינקלשטיין,¹¹ יש בפביסה ובהיעדר הממצא האדריכלי להעיד כי בתקופה זו המשיך והתקיים המרכז הדתי שהתקיים במקום בתקופה הקודמת.

ממצאי תקופת הברזל 1 ידועים בעיקר משטח: C, D, J2 ו-N1, הנדון כאן. על פי הנתונים משטח C, D ו-J2, הם מייצגים בעיקר יישוב אזרחי שביטויו מבני מגורים ומחסנים. פינקלשטיין¹² זיהה את המבנים ואת המחסנים שחשף בשטח C המערבי כמבני שירותים למלאכת המשכן - שלדעתו היה ממוקם בראש התל - אך ניכר על פי תוצאות החפירות המאוחרות כי המבנים והמחסנים הם חלק מיישוב שהתרחב לחלקי התל הדרומיים והמערביים. הממצא המוכר מתקופת הברזל 2 קטוע מאוד, והוא בא לביטוי בבתי מגורים בכל חלקי התל. מתקופה זו התגלה גם שבר של מזבח ארבע קרנות בשימוש מבנה בקיר הנרתקס של הכנסייה הקדומה בדרום התל.¹³

7. פינקלשטיין ואחרים, 1993.

8. שם, עמ' 15.

9. פינקלשטיין, תשמ"ו.

10. שם, עמ' 197.

11. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 43.

12. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 201.

13. לקראת פרסום על ידי הכותב.

14. דדון, תשנ"ז; אנדרסן, 1985; מגן ואהרונביץ', 2012.

15. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 15.

איור 2: שטח J2 - תכנית כללית על פי חלוקה לתקופות (סרטוט: שמעון מאיר ופליקס פורטנו)

כסגירת פתחים ורצף אופקי של מפלסי רצפות, שנעשו במהלך התקופה הרומית הקדומה ומייצגים תתי-שלבים בה. כאמור, הגדרתם הפונקציונלית של המבנים שעל המדרגות שונה זו מזו. עיקר הממצא מתקופה זו התגלה במדרגות התיכונה והעליונה, ואילו בתחתונה הדרומית התגלו שולי הממצא בלבד.

שרידי התקופה הרומית הקדומה במדרגה התיכונה

במדרגה התיכונה לכל אורכה (בציר הסימטריה דרום-צפון) התגלה מבנה מגורים רחב מידות - 18x18.5 מ'. מבנה זה נבנה בהתאמה למתאר חומת העיר והחלקלקה הניגשת אליה, המתוארכות לתקופת הברונזה התיכונה II וממוקמות מדרום וממערב. המבנה האמור נבנה מסביב לחצר מרכזית פנימית צרה וארוכה (11x4.5 מ'). החצר מוקפת חדרים מכל עבריה למעט בצדה הצפוני, המוגדר על ידי נסגת החומה הכנענית, וחלקה הצפוני-מזרחי טרם נחפר.

גבולות החצר הוגדרו כאמור מצפון על ידי קיר הנסגה (W-5103) של חומת הברונזה התיכונה, הפונה מזרחה ואורכה 6.5 מ', ומדרום על ידי קירו הצפוני של חדר בן התקופה אשר קירו הדרומי נבנה על ראש החומה, שנבנתה במדורג באזור זה. חציה הדרומי של החצר רוצף

תשתית החומה כמסד למבניהם, אשר מוקמו בראשה ועל גבי החלקלקה לאחר שפילסוה. תפיסת מרחב אדריכלית זו הביאה למיקום מבני התל בעיקר בחלקיו הפנימיים. לעומת זאת (כפי העולה מן הנתונים החלקיים מעונת החפירות של קיץ 2012, אך לא באופן מוחלט), בחדרו בנאי תקופת הברזל 1 להשתמש בקיר החומה הקדומה שפגשו עם התיישבותם במקום כ'קיר עוגן', כלומר נסמכו אליו בבנייה צדית הנשענת עליו, והשתמשו בו כאחד מכותלי המבנה. תפיסה מרחבית זו הכתיבה את ריכוזי המבנים מתקופה זו בעיקר בחלקיו החיצוניים של התל, ויש אולי באופייה כדי להעיד על היעדר מסורות אדריכליות מבוססות של אוכלוסייה זו ועל הצורך להישען על שרידים קדומים יותר.

מצאי התקופה הרומית

מצאי התקופה הרומית הקדומה ניכרים בכל שלוש המדרגות של שטח J2 (איור 6), ונוכחותם בולטת בעיקר במדרגה התיכונה ובמדרגה העליונה. שרידי תקופה זו במרחב המדרגה הדרומית נראים אך הם קלושים מאוד עקב תהליכי בליה וסחיפה, שהביאו להריסת יחידות אדריכליות באזור זה של השטח בשל מבנהו המדורג ופעילות חקלאית מאוחרת במקום. במבנה המגורים שהתגלה במדרגה התיכונה נראים שינויים מבניים,

את קירותיו. נוסף עליהם התגלו בו שברי כלי חרס רבים תחת אבני מפולת, שנראה שהתמוטטו כחלק מתהליכי הבליה של המבנה לאחר נטישתו ולא כתוצר הרס מכוון. שברי החרס מייצגים קנקנים, פכים וקערות המתוארכים כולם לתקופה הרומית. מחוץ למרחב חדר זה, על מפלס החלקלקה המפולס, סמוך לקיר W-5112, התגלו שברי קנקנים רבים שנראה שהושארו באתרם.

החדר הדרומי משלושת החדרים המערביים המקבילים שונה מן השניים הצפוניים לו. לא התגלתה בו רצפה ולא התגלו - לו היו קיימים - קירו המערבי והדרומי. נראה כי חדר זה שימש חצר תחומה המוגבלת על ידי קירו המערבי של החדר הדרומי (W-5138) וקירו הדרומי של החדר האמצעי (W-5117). במרחב החצר התגלו שלושה מוקדי בישול, ובכל אחד מהם התגלה סיר בישול באתרו.

מדרום מוגדר כאמור גבול החצר על ידי חדר יחיד. על פי רצף הרצפות הקדומות, המתוארכות ככל הנראה לתקופת הברזל 1, ניכר כי ראשיתו בתקופה זו. ייתכן שהשימוש בו נמשך גם בתקופה הרומית הקדומה, שבשלביה האחרונים השתנה תפקודו למוקד שרוכז בו - וככל הנראה גם שוברו בו - כלי חרס רבים. עם זאת ייתכן כי הוגדר מראש כאזור שנועד לריכוז כלי חרס כחלק מצורך ונוהג המקיים את חוקי הטומאה והטהרה. דפרטואר הכלים שהרכיבו את מכלול השפך הדרומי דומה לזה שהתגלה בצפון, למעט שבר הנר ההרודיאני (לוח 4-2).

ממזרח התגלו שתי יחידות מבניות מקבילות, הדומות בתכניתן. הן בנויות מחצר קדמית בנויה סגורה, או שמא משני חדרים צמודים המחוברים ביניהם על ידי כניסת חצר המוקפת קירות מכל עבריה. היחידה הצפונית נסמכת אל החצר המרכזית ממזרח, ואילו היחידה הדרומית מקבילה לחדר הדרומי ואינה משיקה לגבולות החצר. יחידה מבנית זו נבנתה על שרידי ראש החומה הכנענית, והיא צמודה לה מחלקו הפנימי של התל ומסבה את רצועת מפלס ראשה ורוחבה (2 מ') למתחם בישול צר, שהתגלו בו שני מוקדי אפר ושברי סירי בישול באתרם.

סופו של השימוש במבנה המגורים הנדון קשור בתהליך נטישה סדור. בכל החדרים פרט ליחידה המבנית הצפונית-מזרחית, שרמת השתמרותה נמוכה, התגלו מפלסי רצפות. בכל המקרים בולט ה'סדר' - מעט כלים נזנחו מאחור בתהליך הנטישה כשהם סדורים על רצפות החדרים, בלא סימני שרפה כלל. יש הבחנה פונקציונלית ברורה בין המרחבים על פי סוגי הכלים שהתגלו בהם. נוסף על כלי החרס התגלו שברי כלי אבן המגולפים באבן גיר במבנה המגורים מן המדרגה התיכונה בלבד.

בחומר גירי לבן שמקורו מחומר החלקלקה, שנכרה כחלק מפילוסה לשם בניית חדריו המערביים של מבנה המגורים. בחלקה הצפוני של החצר לא התגלה ריצוף, ונראה כי הפעילות היום-יומית שהתרחשה בו התקיימה על מפלס אדמה כבושה או הישר על סלע האם.

במרחבה הצפוני של החצר התגלה מערך מתקנים חצובים בסלע: ארבעה ספלולים בכל מיני עומקים, הנעים בין 15 סמ' ל-30 סמ', בור מים ופתחה של מערה שבה חצר גישה מדורגת ולה שקעים חצובים בעבור בריחי הדלת, הממוקמת בקצה הצפוני-מזרחי של החצר. בחצר המערה התגלה שפך קרמי גדול, הנוסף על זה שהתגלה בחלקה הדרומי, ולמעשה מציין את ביטולו האפשרי של השימוש במכלול זה בתקופה הרומית הקדומה ומתארך את השימוש בו כקדום לה. דפרטואר הכלים שהתגלו בשפך מייצג מכלול קרמי ביתי. הוא כולל שברים רבים של קנקנים, סירי בישול, פכים, פכיות וקערות (לוח 4-2). נוסף עליהם התגלו מעט שברי נרות ושבר יחיד של נר מקורצף שלו שתי פיות - נר הרודיאני טיפוסי שכמוהו התגלו לדוגמה גם בהר הבית¹⁶ ובמצדה.¹⁷

במערב החצר המרוצפת התגלו שלושה חדרים מקבילים בציר דרום-צפון. שני החדרים הצפוניים נבנו הישר על מפלס חלקלקת הברונזה התיכונה II, שפולס בין בתקופה הנדונה בין בתקופת הברזל 2, שעקבותיה (קטעי קירות וקרמיקה) ניכרים גם הם באזור זה. בקיר המזרחי של שני החדרים הדרומיים, המבדיל בינם ובין מרחב החצר המרכזית, נקבעו כניסות מקבילות המובילות אל החצר וממנה. בקצהו המזרחי של הקיר (W-5108) המפריד בין החדר הצפוני ובין החדר הצמוד לו מדרום התגלה פתח שנסגר בשלב מאוחר, ככל הנראה במהלך התקופה הרומית הקדומה, כחלק משינויים שנערכו במבנה. בחדר האמצעי נחשפה סמוך לפתחו רצפה החולשת על קדמת החדר בלבד. הרצפה בנויה אבני שדה בינוניות והושתתה על מפלס החלקלקה המפולס. על הרצפה התגלה קנקן באתרו ולידו אבן שחיקה. בשאר החדרים (למעט החדר הדרומי) התגלו מפלסי רצפות העשויות אדמה כבושה. על הרצפות התגלו שברי מעט כלים, ותהליך הנטישה הסדור ניכר היטב בכל חלקי המבנה ואגפיו.

בין שני הפתחים המובילים מן החצר התגלו שני מתקנים: האחד בנוי כספלול שקוע ברצפת החצר ועשוי מחומר החלקלקה אף הוא, והמתקן האחר, הסמוך למתקן הראשון מצפון-מזרח, בנוי לבנים צרופות אדמדמות ומתארו מלבני, ואי-אפשר להגדיר את שימושן. בחלקה הדרומי של החצר התגלו מוקד אפר ושברי לבני טבון. ניכר כי החדר הצפוני, שחפירתו טרם הושלמה, נחלק לשני חדרים על ידי קיר W-5376. במרחב החדר הצפוני התגלו שרידי טיח רבים באיכות גבוהה, שכיסה בעבר

16. מזר, 1980.

17. ברג והרשקוביץ, 1994; קליין וזיסו, תשע"א.

איור 3. המדרגה התיכונה; מבט מצפון לדרום; בקדמת התמונה נסגה; במרכז התמונה חלקה הצפוני של חצר המבנה שבה מערך ספלולים, חצר מזורגת ובור מים (בחתך) (צילום: שלומי עממי)

שרידי התקופה הרומית במדרגה העליונה

במדרגה העליונה מן התקופה האמורה התגלה מבנה רחב מידות ומרשים באיכות בנייתו, שנחשף ממנו חלקו המערבי בלבד (איור 6). נראה כי עיקר המבנה (על פי המשכי הקירות שטרם נחפרו) מתפתח מזרחה, לפני התל. מידות המבנה עד כה 20x12 מ'. גבולותיו מדרום וממערב ותכניתו הוגדרו על ידי מתאר קיר החומה המערבי, שכיוונו צפון-דרום (W-5173), וקיר הנסגה הבולט והרחב (שאורכו 6.5 מ') הפונה מזרחה (W-5103), ובהתאמה להם.

האגף הדרומי

אגפו הדרומי של המבנה מיוצג על ידי מכלול מחסנים ארוך וצר שכיוונו מערב-מזרח (איור 6). בנוי המבנה ניצלו את פינתה הפונה מזרחה של נסגת החומה מתקופת הברונזה התיכונה II, כך שקירו הדרומי של מכלול המחסנים נצמד אל דופנה הפנימית מצפון. קיר זה בנוי כשני חדרים אורכיים וצרים המופרדים על ידי קיר שנקבעה בו כניסה שקישרה בין שני המרחבים. מידות המחסן המערבי הן 3.9x5.7 מ', ומידות המחסן המזרחי - שלא נחפר בשלמותו - אורכו עד כה 6 מ' ורוחבו 3.9 מ'. במרכז קירות החדרים ובמרחקים קבועים מפנינותיהם וביניהן (2 מ') הוצבו אומנות, המשמשות עדות לקיומה של קומה שנייה, שלא שרדה, שנחה על האומנות. במחסן

איור 4. המדרגה העליונה: מבט מצפון לדרום; החצר המרוצפת פסיפס; מימין, שורת הספלולים, בקצה התמונה, מכלול המחסנים. הקיר הארוך במרכז התמונה ושני הקירות הניגשים אליו מתוארכים לתקופה הביזנטית (צילום: שלומי עממי)

איור 5. מכלול המחסנים; מבט ממזרח למערב; בחלקה השמאלי של התמונה נראית הנסגה מתקופת הברונזה התיכונה II שעליה נסמך המבנה (צילום: שלומי עממי)

האגף הצפוני

כאמור, מפלס רצפת האגף הצפוני גבוה ממפלס רצפת חדרי המחסנים ב-1.5 מ' לערך (איור 5). על פי הנתונים המצויים בידינו עד כה, נראה כי בתקופה הרומית הקדומה שימש אזור זה חצר גדולה ופתוחה. החצר רוצפה בפסיפס עשוי אבנים קטנות בצבע לבן (איור 4). מידות החצר הן 12×9 מ'. חלקים מרצפת הפסיפס פורקו בשלב השני של המבנה, המתוארך לתקופה הביזנטית, אך שרידיה ותחומה ברורים על פי קווי הטיח של תשתיתה, שהשתמרו היטב. ניכר כי היא לא ניגשה אל החומה הקדומה מתקופת הברונזה התיכונה אלא נעצרה כ-2 מ' ממזרח לה.

בחלקה המערבי של החצר המרוצפת פסיפס התגלתה שורת שמונה ספלולים המדופנים פסיפס אף הם (איור 4). הרצפה ממשיכה עוד כ-0.5 מ' לאחריהם לכיוון מערב, ונעצרת כאמור כ-2 מ' מקיר החומה מתקופת הברונזה התיכונה II. עומק הספלולים משתנה, ונע בין 0.4 מ' ל-0.25 מ'. צמוד לשורת הספלולים ממזרח ניכר קו של קיר צר (W-5383), שרוחבו כ-0.5 מ' בלבד. רוחבו הצר של הקיר מלמד כי כפי הנראה לא התנשא לגובה רב. שתי אפשרויות עולות בהקשר זה: האחת היא כי הקיר תמך בחלקה המערבי של הרצפה, והאחרת – כי הוא חלק של סטילובט שעליו הונחה שורת עמודים; אך מעבר לקו הקיר לא התגלו שרידים העשויים להעיד על נוכחות עמודים אלו.

תפקיד שורת הספלולים אינו ברור דיו. נוכחותם של

המערבי לא התגלתה אומנה בקיר הדרומי אלא מדף הבנוי גל אבנים (W-5307), אשר נקטע על פי קו סדור ממערב למזרח לכל אורך הקיר (1.3×5.7 מ'). אפשר להניח שמדף זה שימש גם להנחת כלי אחסון נוסף על תפקידו כתשתית הדרומית של קשת. נראה כי מקור גל אבנים זה הוא מתקופת הברונזה התיכונה II. חלקו המזרחי הוא שרידי דופנה הפנימית של החומה, ואילו חלקו המערבי נראה כגל האבנים שהושען על דופן החומה מחלקה הפנימי של העיר.¹⁸

על תשתית קדומה זו נבנתה דופן הקיר מן התקופה הרומית (W-5443), ואת התפר בין השלבים האדריכליים הללו אפשר לראות בבירור בחלקו המזרחי של המדף. צמד החדרים נבנה במפלס הנמוך ב-1.5 מ' לערך ממפלס רצפת האגף הצפוני, ולמעשה שימש חצי קומת מרתף. הכניסה אל מכלול המחסנים נקבעה בפינתו הצפונית-מערבית של המחסן המערבי, במפגש הקיר הצפוני של המכלול (W-5175) עם קיר החומה הכנענית (W-5173). הממצא הקרמי שהתגלה בשני החדרים הוא דל, והכיל בעיקר שברי קנקנים וקערות הטיפוסיים לתקופה על רצפה עשויה טיח שתשתיתה אבנים קטנות, שנבנתה הישר על מפלס סלע האם.

18. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 196.

מתוארך לתקופה הרומית הקדומה ומיעוטם לתקופה הביזנטית. חרסים אלו הם ממצא מייצג להרבדה הראשונה במרחב החצר המתוארכת לתקופה הרומית הקדומה, אשר התקיימה מעל מפלס הספלולים, וייתכן כי חתמה את השימוש בהם. מכאן שאפשר להציע את תיארוך הספלולים כמוקדמים לתקופה הרומית הקדומה. תיארוך ספלולים בלא הקשר ארכאולוגי מובהק אינו אפשרי; ספלולים ידועים מן הרצף הכרונולוגי הארכאולוגי הנרחב החל מן התקופה הכלקוליתית, דרך תקופת הברונזה התיכונה, תקופת הברזל 2, בתקופה הרומית הקדומה ולאחריה. אתרי התנחלות טיפוסיים אינם כוללים ייצוג נרחב של מתקני תעשייה חקלאיים להפקת מזון מזיתים ומענבים,²⁶ ועיקר התיעוד המציג את ממצא הספלולים קושר אותו לתקופת הברזל 2.²⁷ על פי מאפיינים רגיונליים מן התקופה הנדונה, ועם שרידיה האדריכליים והקרמיים, נוכל להציע אפשרות לתיארוכם בשטח J2 לתקופת הברזל 2. חיזוק מסוים לתיארוך זה אפשר לבסס על בודדה, שהיא מאפיין לתעשיית ייצור השמן בתקופה זו, ונחשפה כאבן בנייה בשימוש משני כחלק מבניית קיר W-5240, התוחם מדרום את החצר המרכזית של מבנה המגורים מן התקופה הרומית הקדומה, וייתכן שנוכל לשייכה למערך תעשייתי זה.

שרידי תקופת הברזל 1

שרידים מתקופה זו ניכרים בעצמות שונות בשלוש המדרגות המייצגות את שטח החפירה הנדון. עיקר הממצא הידוע מן הנחפר עד כה (נוסף על הבנת ממצאי עונת החפירה האחרונה - 2013) מתרכז בפנית השטח הדרומית-מערבית ובחלקו הדרומי - במדרגה התחתונה (איור 7, 9). באזור זה התגלה בעונת החפירות הנדונה מבנה מגורים שלו ארבעה מרחבים, ועל פי הממצא הקרמי (לוח 1) והידוע משטח C, הוא מתוארך למהלך המאה ה-12 לפסה"ג.²⁸

המבנה מן 'הטיפוס השלוני', שהוא מייצג קדום בתקופתו, נחלק בחלוקת משנה לארבעה מרחבים פונקציונליים שונים, ועל ידי מחיצה בחדר I הוא נחלק לחמישה מרחבים. תכנית מבנית זו משמשת עדות לתשתית ידע אדריכלי נרחבת בהשוואה לשלביה הראשונים בתקופה זו.²⁹ בנאי תקופת הברזל 1 בשילה נחשפו ל'שרידים מאובנים'³⁰ השייכים לחברות קדומות להם שחיו ופעלו במקום. שרידים אלו היו מקור השראה לבנאי התקופה הנדונה, השפיעו על תפיסתם את המרחב המוגבל בשרידים אדריכליים קדומים והתוו את מאפייני

שרידי תקופת הברזל 2

הממצאים מתקופת הברזל 2, שזיהוים הוא על פי ממצא אדריכלי וחרסים, קטועים מאוד וידוע מפינתו הדרומית-מערבית של שטח החפירה מפנים התל (איור 2). הממצאים מיוצגים על ידי קירות בני התקופה, המשלבים בין בניית לבנים²¹ לבנייה מ'קירות ליבה'.²² קיר הליבה שהמשכו בניית לבנים הוקם על שרידי מבנה מגורים מתקופת הברזל 1. קירות המבנה נפגעו מהבנייה המאוחרת, המתוארכת לתקופה הרומית הקדומה. שברי חרסים מתקופה זו התגלו בין קיר הטרסה²³ לקיר הליבה מדרום, וכוללים כמה ידיעות בריח, שהן תכונת בוחן של תקופה זו, וסירי בישול טיפוסיים.²⁴

ניכר כי מקיר הליבה נמשך קיר צפונה (W-5201), והוא היה גבולו המזרחי של חדר מקביל נוסף מצפון, שניצל את תוואי החומה לכיוון צפון ונבנה על גביה. ממזרח לצמד החדרים האמורים התגלה חדר צר, המתוארך אף הוא לתקופה זו. רוחבו מטר וחצי, ואורכו - על פי הנחפר עד כה - כ-2.3 מ'. אורכו השלם לא נחשף, ונעצר בחתך רצפת החצר מן התקופה הרומית הקדומה. ממערב תחום המרחב על ידי קיר W-5139, המתוארך לתקופה הרומית הקדומה. קיר זה הושתת על קיר החומה מתקופת הברונזה התיכונה II; מדרום תחום החדר באמצעות קיר החומה (W-5202), וממזרח תחום המכלול על ידי קיר W-5235, אשר המשכו צפונה מתעגל לכיוון מזרח. אל המרחב התחום המתואר נישת רצפה שהתגלו עליה רק שברי גוף של כלי חרס העשויים להעיד על תקופה זו.²⁵ קדימות שלב זה לתקופה הרומית הקדומה היא ודאית, אך בשל הממצא הקרמי הדל שהתגלה על הרצפה העליונה מהשתיים, הניגשת אל הקירות המתוארים, מוטל תיארוך זה בספק יחסי, וייתכן כי האמור הוא בשלב אחד מתוך שניים המתוארכים לתקופת הברזל 1.

מצדה הדרומי של נסגת החומה הפונה מזרחה (ואורכה 6.5 מ'), המתוארכת לתקופת הברונזה התיכונה II, בחלקה הצפוני של חצר מבנה המגורים מן התקופה הרומית הקדומה התגלה מכלול תעשייתי הבנוי מרצף של שני צמדי ספלולים מקבילים (איור 3) - צמד צפוני-מזרחי וצמד דרומי-מערבי; סמוך להם מדרום, במרחק חצי מטר, התגלה בור מים. ארבעת הספלולים נחצבו בסלע האם, ועומקם משתנה עקב עיבוד פני הסלע הטבעיים בתקופות מאוחרות. בחלל הספלולים התגלו שברי חרסים; עיקרם

21. קיר W-5262 מזרח-מערב וקיר W-5263, שהוא פינתו לכיוון דרום.

22. W-5141, קיר הבנוי בחלקו ממעטפת אבנים וליבתו מילוי אדמה ולבנים, והמשך נדבכיו מעלה עשוי לבנים.

23. קיר החיץ המפריד בין חתך החלקלקה לבניין המגורים מתקופת הברזל 1, W-5181.

24. עמירן, תשל"א, עמ' 242, 277.

25. מתחת למפלס רצפה זו התגלתה רצפה נוספת, המתוארכת על פי ממצא קרמי לתקופת הברזל 1.

26. זרטל בתוך רחון תש"ן, עמ' 409.

27. לדוגמה, דגן וברדה, 2008, עמ' 121; מילבסקי, 2008, עמ' 120.

28. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 199.

29. שם, עמ' 200.

30. בונימוביץ', תשנ"ז, עמ' 18.

איור 7. מבט ממערב למזרח; מבנה המגורים מתקופת הברזל 1; במרכז התמונה נראה קיר הטרסה W-5181 המהווה חיץ בין חלקלקת הברונזה התיכונה ומבנה המגורים מתקופת הברזל 1 (צילום: שלומי עממי)

ובנו בה את מבניהם.³¹ הכניסה אל המבנה מוקמה במערבו, דרך כניסת חצר מעוקלת המתרחבת לכיוון צפון-מערב ומוגבלת על ידי קיר מעוקל מערבי (W-5230; מידות רוחבו: 2 מ' בחלקו הדרומי, 3.7 מ' בחלקו הצפוני ואורכו 3.7-8 מ'). ייתכן כי עברו המערבי של הקיר המעוקל שייך למבנה מגורים נוסף מאותה תקופה שהתפתח לכיוון מערב. הקיר נדגם בחלקו המערבי, ועולה כי ניגשת אליו קרמיקה בלתי מעורבת, המתוארכת לתקופת הברזל 1. כמו כן תוצאות החפירות מן העונה האחרונה מראות כי היישוב מן התקופה הנדונה מתרחב מערבה ודרומה, ונראה כי יש בסיס להנחה זו. דוגמה לחצר גישה המפרידה בין יחידות מבניות בתל שילה ידועה גם משטח C, ששם החצר מפרידה בין בניין 312 הדרומי לבניין 335 הצפוני.³² חלוקת המבנה לארבעה מרחבים מרכזיים ולחמישה מרחבים בחלוקת משנה נוספת נעשתה באמצעות קירות, בשונה מן הטיפוס המבני המקובל באותה תקופה, היוצר לרוב את חלוקת המרחב המרכזית על ידי שתי שורות עמודים - מונוליטים;³³ במקרה שלפנינו החלוקה הפנימית נעשתה על ידי קיר אורך (W-5325, מערב-מזרח) שחצה

בנייתם. זאת לעומת אתרים חד-שכבתיים בני התקופה. עם זאת מתוך תכונות הבוחן האדריכליות של המבנה ושל דרוו בולטת חשיבות השמירה על כללי הבנייה האתנוגרפיים, המייצגים את מסורות ההשפעה של אנשי התקופה. מסורות אתנוגרפיות אלו באשר לשרידים המאובנים של חברות קדומות שנותרו במקום ליוו את יישום ההוצאה לפועל של בניית המבנה.

תיאור המבנה

מבנה המגורים האמור נבנה בציר הסימטריה מערב-מזרח. מתארו: ריבוע בלתי אחיד המושפע מן המגע המוכתב על ידי חומת הברונזה התיכונה שממזרח לו, ומתרחב בפיתו הצפונית-מזרחית (איור 9); מיקום פיתו הדרומית-מזרחית ומאפייניה אינם ידועים דיים בשלב זה. רוחבו מדרום לצפון הוא 7 מ' בחלקו המערבי ו-8.5 מ' בחלקו המזרחי; אורכו ממערב למזרח הוא 7.5 מ'. בנאי המבנה קטעו את חלקה הדרומי של חלקלקת החומה, המתוארכת לתקופת הברונזה התיכונה והושתתה בציר הסימטריה צפון-דרום, ובנו צמוד אליה קיר טרסה (W-5181) שנועד להפריד בין החלקלקה ובין מרחב המגורים (איור 7). תופעה דומה ידועה גם בשטח C, המרוחק כ-40 מ' צפונה, ובו 'התחפרו' מתיישיבי התקופה הישראלית הקדומה בשכבת שפך החלקלקה, שכיוונה מזרח-מערב,

31. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 201; פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 17.

32. ראו פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 21, מסדרון 611.

33. פאוסט, תשס"ה, עמ' 237.

איור 8: חדר I, חלקו הדרום-מזרחי; עמוד החוליות ושני לוחות האבן הניגשים אליו משני צדיו; קירו הדרומי של החדר שהושתת על גבי חומר החלקקה הלבן; מימין פינתה המזרזרת של חומת הברונזה התיכונה II והתפר בינה לקירו הדרומי של המכלול מהתקופה הרומית; מבט מזרזר לצפון (צילום: שלומי עממי)

כלים (לוח 1) שהתגלו במפלס העליון, 'עטופים' בשכבת אפר, ושברי כלים שהתגלו על הרצפות בחדר I. נראה כי הכלים מן המפלס העליון של שכבת האפר מקורם בקומה השנייה. נתון זה משמש הסבר לנוכחות קיר הרחב האמור. הנחת היסוד הרווחת כיום במחקר בתי ארבעת המרחבים היא שהקומה השנייה חלשה על פני מרחב הקומה הראשונה כולה ואף שימשה מתחם המגורים העיקרי.³⁵

חדר I - מידותיו אינן אחידות מאחר שהוא מושפע ממתארה המדורג של חומת הברונזה התיכונה ומבנייתו האלכסונית, המתרחבת לצפון-מזרח, של קיר הטרסה (אורכו - מ' 4.3 - מ' בחלקו המערבי עד 5.6 מ' בחלקו המזרחי. רוחבו - מ' 3.5 - מ' בחלקו הצפוני עד 3.7 מ' בחלקו הדרומי). חדר זה תחום בארבעה קירות: קיר האורך (W-5325) מזרזר, קיר הרוחב (W-5208) שבקצהו הצפוני שולב עמוד חוליות ממערב, קיר הטרסה מצפון וקיר החומה המדורגת ממזרח.

בחלקו הדרומי של החדר הוצב עמוד, ושדרו ממנו שלוש חוליות; גובהו השתמר לכדי 1 מ'. אל העמוד הוצמד לוחות אבן שטוחים ממערב וממזרח, והם הונחו על דופן הצרה. ממערב הוצמד לעמוד החוליות לוח אבן מוארך (0.3x1 מ'). המשך גובהו נבנה מלבני בויך, ועקבותיהן

את המבנה לשני אזורים מרכזיים: דרומי (חדר III) וצפוני (חדר II-I). המרחב הצפוני נחלק שוב על ידי קיר רוחב קטוע (W-5208) בכיוון דרום-צפון לשני מרחבים נוספים: מערבי (חדר II) ומזרחי (חדר I). חדר I המזרחי נחלק לשני מרחבי משנה נוספים על ידי מחיצה הניגשת משני צדיה לעמוד חוליות שמוקם במרכזו ונשא את תקרת המבנה (איור 8). קיר הרחב מזרזר לצפון (אורכו 3.3 מ') ניצב לקיר הטרסה אך אינו ניגש אליו, ומותיר מעבר ברוחב 1.7 מ'. בקצהו הצפוני של הקיר על נדבכו העליון שולבה אבן מלבנית בלתי אחידה הגדולה באופן ניכר מאבני הבנייה האחרות של הקיר; נראה כי שימשה מעין בסיס לעמוד חוליות שהיה חלק מתמיכת התקרה והקומה השנייה. שלושה בסיסי חוליות התגלו גם בחדר האורכי הדרומי, לאורך קירו הסוגר מזרזר. עמודי חוליות התגלו בדומה בשטח C.³⁴ עמודי החוליות האמורים עם חלוקת הקירות הפנימית (W-5208) תמכו את תקרת המבנה ואת קומתו השנייה. גובה עמוד החוליות בחדר הצפוני-מזרחי השתמר לכדי 1 מ' ובנוי משלוש חוליות.

בכל מרחבי המבנה נחשפה שכבת אפר עבה וסמיכה בעובי של 1 מ' ויותר. מעובי שכבת האפר וממנח הכלים שהתגלו בה ניכר כי היו למבנה המגורים שתי קומות. מנח הכלים בשכבת האפר נחלק לשני מפלסים עיקריים: שבירי

35. פאוסט, תשס"ה, עמ' 237-238.

34. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 201.

1 ועל גבולו המזרחי המוגדר על ידה.
 חדר II - משמש מבואת המבנה (מידותיו 2.8×3.6 מ'). רצפתו עשויה אדמה כבושה שגונה בהיר, המכילה את עקבות החלקלקה הקדומה. ניכר כי בפנינתו הצפונית-מערבית של החדר - בין קיר הטרסה (W-5181), שכיוונו מערב-מזרח, לקיר המבנה המערבי (W5228) - נקבעה כניסת פינה שהובילה אל תוך מבנה המגורים. היא אינה מיוצגת על ידי סף ברור אלא בקטיעת המשכו של קיר W-5228 צפונה.

ממזרח לבית המגורים הנדון (במרחק 3.3 מ' לערך) נחשפה רצועת אפר סמיכה וצרה (מידותיה 2×6 מ') על סלע האם. הרצועה מאופיינת במוקדי אפר רבים, באבני שדה שרופות, בעקבות חומר מכור אדמדם על כותל החומה, שניכרים בו עקבות שרפה. שכבת האפר הכילה שברי קדרות, סירי בישול וקנקנים המתוארכים לתקופת הברזל 1. ניכר כי אזור זה שימש אזור לפעילות יום-יומית כבישול. מיקומו של מרחב בישול זה סמוך למרחב חדרו הדרומי של המבנה ולבור המים עשוי לחזק את ההנחה כי הגדרתו התפקודית של חדר III היא חדר מלאכות.

ממצאים מתקופת הברזל 1 מן המדרגה התיכונה

בפינה הדרומית-מערבית המדורגת של חומת הברונזה התיכונה II, במרחב הפנימי של העיר הקדומה, התגלו שרידים אדריכליים קטועים המתוארכים לתקופה הנדונה (איור 9). בהתאם לשרידיה המבניים של העיר מתקופת הברונזה התיכונה, אשר הכתיבו את אופיים ומתארים, הם התגלו במפלס הגבוה ממפלסו של בית ארבעת המרחבים הצמוד ממערב לחלק זה של החומה.

במרחב פנימי זה התגלו שני מפלסי רצפות התחומות ממערב על ידי קיר W-5139, המייצג קיר מן התקופה הרומית הקדומה שהושתת על קיר החומה מתקופת הברונזה התיכונה; המשכו צפונה של הקיר האמור מתרחב ומשמש מייצג לבנייה מן התקופה הנדונה, אשר גם בה ניצלו את דופנה המזרחי - הפונה לפני העיר - של חומת הברונזה התיכונה. מדרום תחום החדר על ידי קיר החומה (W-5202), וממזרח תחום המכלול על ידי קיר W-5235, שהמשכו צפונה מתעגל לכיוון מזרח.

כאמור, הרצפה הגבוהה ניגשת אל הקירות המתוארכים לתקופת הברזל 2, אם כי הממצא הקרמי שהתגלה על גביה דל ביותר, ומכאן שתיארוכה קשה. היקף הרצפה הנמוכה מהשתיים מצומצם יותר; הוא נקטע על ידי הקיר המערבי והמזרחי, התוחמים את המרחב. עולה כי הקירות האמורים והרצפה הניגשת אליהם מן המפלס הגבוה מאוחרים לקטע הרצפה הנמוכה יותר, ומתוארכים לתקופת הברזל 2, בעוד המפלס המרוצף הנמוך מתוארך לתקופת הברזל 1.

קטע הרצפה מן המפלס הנמוך עשוי חומר גירי צהבהב ומהודק שכוסה בשכבת אפר דקה (היקפו 0.5×0.5 מ').

נראות היטב על לוח האבן; שורת לוחות האבן ממזרח בנויה משלוש אבנים צרות (אורך כולל - 0.4×1.3 מ'), והיא ניגשת לקו הסלע הטבעי הנחשף בפנינתו הצפונית-מזרחית של החדר, ושכיוונו מצפון לדרום. מחיצה זו יוצרת חלוקת משנה מרחבית בחדר ומגדירה את ייעודן הפונקציונלי השונה של שתי יחידות אלו: היחידה המרחבית הצפונית, הגדולה מהשתיים, רוצפה ריצוף משולב של לוחות אבן ואדמה כבושה, ואילו רצפת היחידה הדרומית, הקטנה, עשויה אדמה כבושה בלבד.

חדר III - החדר הדרומי של המכלול - הוא חדר אורכי (2.2×6.9 מ'). כאמור, סמוך לקירו הדרומי (W-5364) נחשפה שורת שלושה עמודי חוליות, שהשתמרה מהם חוליה אחת בלבד. רצפת המבנה עשויה בשני אופנים, כפי שעולה בחדר I: מקטעים קטנים מרוצפים בלוחות אבן בלתי אחידים שהתגלו בחלקו הצפוני של החדר הניגשים אל הקיר התוחם מצפון, ומאזורים נרחבים שבהם רצפתו עשויה מחומר לבן מהודק, שהוא שרידי חלקלקת החומה מתקופת הברונזה התיכונה.³⁶

בין צמד חדרי המבנה - הצפוני-מזרחי והדרומי - בקצהו המזרחי של הקיר המפריד ביניהם (W-5325), התגלה בור מים מטויח.³⁷ הבור מתפצל לשני אולמות: אולם גדול מזרחי ואולם קטן יותר, מערבי (הבור לא נחפר). בור זה קדום לתקופה הרומית הקדומה מאחר שהקיר המשוך לתקופה זו (W-5139) סוגר עליו ונבנה על פתחו. ניכר כי הוא מאוחר לתקופת הברונזה התיכונה כיוון שעל פי מתאר החלקלקה כוסה אזור זה בתקופה האמורה על ידה, ואת שרידי המשכה אפשר לראות בחתך הנמשך מדרום לפתח הבור. מכאן נוכל לשער כי תיארוך בור המים הוא לתקופת הברזל 1.

קיר האורך (W-5325), שכאמור חוצה את המבנה ממערב למזרח, ניגש אל בור המים; רוחב הקיר כ-0.9 מ', והוא ניגש אל שפת הבור במחצית רוחב דופנו המערבית. נראה כי בורות מים הם חלק ממאפייני מבני מגורים מתקופת הברזל 1 בשילה, וכפי שהתגלה גם בשטח C בבניין 335 הצפוני.³⁸ ייתכן כי מקום בור המים בין החדרים ושורת עמודי החוליות שהתגלו בחדר II, הדרומי, מגדירים את המרחב האמור כחצר וכאזור מלאכות.

תיחום המבנה ממזרח נעשה על ידי קיר עשוי לבני בוץ שהוצמד לדופנה המערבית המדורגת של החומה מתקופת הברונזה התיכונה II ונשען עליה. לבני הבוץ, הסדורות בציר הסימטריה דרום-צפון, צמודות ליסודות קיר W-5139, המתוארך לתקופה הרומית הקדומה. קיר זה נבנה על תשתית קיר הלבנים הקדום הנדון על פי אותו ציר סימטריה. אפשר להניח כי נוכחות החומה מעידה על מיקום הקיר התוחם את מבנה המגורים מתקופת הברזל

36. ראו דוגמה דומה גם בשטח C, פינקלשטיין, תשמ"א, עמ' 201.

37. בדומה לשטח C, שם; פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 21.

38. פינקלשטיין, תשמ"א, עמ' 201.

מחלקה הפנימי ניגשים מבנים שהתגלו מהם מכלולי מרתפים המתוארכים לתקופת הברונזה התיכונה III. ⁴⁰ אל מול זאת ממצאי תקופת הברזל 1 בחלקיו הפנימיים של התל חלקיים מאוד וקטועים, כך שלא מן הנמנע כי הקיר הקדום W-5380 מתוארך לתקופת הברונזה התיכונה II, וכי נעשה בו שימוש משני בתקופת הברזל 1.

שכבת האפר שהתגלתה בפינה הדרומית-מערבית של החומה הכנענית, ממשיכה במפלס זהה צפונה, ונחשפה גם בשני ריבועים הממשיכים את רצף החפירה צפונה (ריבוע D47, D48). במרחב זה מידת ההפרעה המאוחרת רבה יותר, ובשכבת האפר התגלו נוסף על הקרמיקה המתוארכת לתקופת הברזל 1 גם שברי חרסים המתוארכים לתקופות מאוחרות יותר - הביזנטית והרומית הקדומה.

בפינתו הצפונית-מערבית של ריבוע D47 התגלתה נקודת המפגש של קיר W-5236 (מערב-מזרח), המתוארך לתקופה הרומית הקדומה, עם חומת הברונזה התיכונה. אל הדופן הצפונית של קיר זה, באוריינטציה זהה (מערב-מזרח) צמוד קיר נוסף (W-5381), מוקדם לו; הנחה זו מתבססת על יחסי הקירות והרצפות השונות הניגשות אליהם. ניכר כי אל קיר W-5381 ניגשת מצפון רצפה, הממוקמת בריבוע D47, העשויה שכבה גרית צהבהבה מהודקת, ואל הקיר המאוחר, W-5326, ניגשת מדורם רצפת טיח לבנה, והיא שימשה תשתית לרצפת פסיפס המתוארכת לתקופה הרומית הקדומה. רצפה זו נראית בחלקו המזרחי של הריבוע הנדון ובחלקו והדרומי, ומפלסה גבוה מזה של הרצפה העשויה שכבה גרית מהודקת ונחשפה כאמור בריבוע הסמוך מצפון. עוד עולה כי רצפת הטיח הגבוהה מכסה את ראש הקיר W-5381 וחותמת בכך את השימוש בו (הקיר האמור יוצר פינה דרומית-מזרחית עם קיר נמוך נוסף - W-5382). על מפלס הרצפה הנמוכה וסמוך לה התגלו גם שברי חרסים המתוארכים לתקופת הברזל 1 ושברי כלי חרס מתקופות מאוחרות לה - הרומית הקדומה והביזנטית.

גם במקרה זה, כעולה מן הממצאים שבריבוע D49, יש לשוב לבחון את הרצף הסטרטיגרפי ולנסות למקם את שלבי הבנייה של הקירות הנדונים. שתי אפשרויות עומדות למבחן: האחת היא תיארוך שרידים אדריכליים אלו, קיר W-5381 (מערב-מזרח) וקיר W-5382 (צפון-דרום), לתקופת הברונזה התיכונה, בהנחה שנוצלו גם בתקופת הברזל 1; והאחרת היא שבניית הרצפה הגריית הצהבהבה נעשתה בשלב מאוחר להם ובהתאמתה להם, או לחלופין ששלב בניית הקירות והרצפה האמורה הניגשת אליהם מתוארך לתקופת הברזל 1. אם כך, יתבהר שגם מרחב העיר הפנימי בחלקו המערבי של התל נוצל בתקופה זו, ולא רק אזוריה החיצוניים של העיר.

מ'), ונמצאו עליו שלושה שברי חרסים בלבד: שבר ידית, שבר גוף של סיר בישול מזווה ושבר כתף מרוכסת, העשויה לייצג קנקן מטיפוס שפת הצווארון. ממצאים אלו מתארכים את מפלס הרצפה לתקופת הברזל 1. על הרצפה הגבוהה, המתוארכת לתקופת הברזל 2, התגלו שרידי אפר מעטים. ייתכן כי הרצפה המאוחרת הפריעה את שכבת האפר מתקופת הברזל 1 ופינתה את רובה בעת בנייתה.

אל התעגלותו של קיר W-5235 (שכיוונו דרום-צפון) ניגשת מצפון רצפה נוספת עשויה חומר גירי צהבהב ומהודק שהושתתה הישר על הסלע הטבעי, שממערב לה נחשפה חציבה מלבנית בלתי אחידה. על הרצפה התגלתה שכבת אפר דקה. רצפה זו והרצפה שמדרום-מערב לה עשויות מחומר זהה. על קטע רצפה זה לא התגלו חרסים מתקופת הברזל; נראה כי הם פונו כאשר בנו את החצר המרכזית של מבנה המגורים המאוחר, המתוארך לתקופה הרומית הקדומה וגבוה ממנה ב-0.5 מ' לערך. ייתכן כי נוכחות שכבת האפר הדקה על רצפת המפלס הנמוך והיעדרה מן הרצפה הגבוהה יותר, המתוארכת לתקופת הברזל 2, עשויה להעיד על תיארוך רצפה זו לתקופת הברזל 1, אולם כיוון שקשה לבסס תיארוך על בסיס נוכחות זהה של שכבת אפר הנעדרת ממצא קרמי, לא מן הנמנע כי היא מתוארכת לברזל 2.

ממצאי תקופת הברזל 1 מן המדרגה העליונה

תחום המדרגה העליונה וכן מפלסה הגבוה ב-2 מ' לערך מן המדרגה התיכונה, הוגדרו ונוצרו הודות לנוכחותו של קיר החומה, שתוארך לעיל לתקופת הברונזה התיכונה (איור 9). עולה מן התיאור עד כה שבשטח J2 מיוצג רצף סטרטיגרפי של חמש תקופות. הפעולות האדריכליות שנעשו בו לאורך התקופות הפריעו את ממצאי השלבים הכרונולוגיים השונים והותירו ממצא חלקי וקטוע. מפלסו העליון של אזור החפירה הנדון מיוצג על ידי מבנה רחב מידות החולש על פני כל שטח המדרגה העליונה, המתוארך לתקופה הרומית הקדומה.

בפינה הדרומית-מערבית של הנסגה שבמרחבו הפנימי של התל התגלו שכבת אפר עבה ושברי חרסים המתוארכים לתקופת הנדונה, כגון שברי שפות קנקני שפת צווארון וסירי בישול טיפוסיים לתקופה. שכבת האפר, אשר חפירתה טרם הושלמה, תחומה ממערב על ידי קיר החומה, וממזרח היא ניגשת אל קיר (W-5380) במפלס נמוך בכיוון דרום-צפון (הקיר נמוך ממפלס הרצפה של מבנה המחסנים מן התקופה הרומית הקדומה, שניצלו כתשתית). הקיר האמור מרוחק מן החומה ב-2 מ' לערך, ותיארוכו לתקופת הברזל 1 אינו ודאי. ידוע על פי חפירותיו של פינקלשטיין בשטחים F1 ו-F3³⁹ כי אל החומה

40. שם, עמ' 52.

39. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 49.

איור 9: שטח J2 - תקופת הברונזה התיכונה II ותקופת הברזל I (סרטוט: שמעון מאיר ופליקס פורטנוי)

איור 10: קיר הנסוגה הפונה מזרחה; מימין לה צמד הקיר הדרומי של מכלול מחסנים מן התקופה הרומית הקדומה: מבט ממזרח למערב (צילום: שלומי עממי)

ממצאי תקופת הברונזה התיכונה

עיקר ביטוייו של הממצא הידוע מתקופה זו הוא באדריכלות, דהיינו בביצור - חומה, שפכי חלקלקה וקירות תמך חיצוניים ופנימיים של חומה וחלקלקה. כאמור, שטח זה נדגם לראשונה על ידי משלחתו של פינקלשטיין.⁴¹ קירות החומה נראים בשני מוקדים: האחד לאורך חלקו הצפוני של שטח J2, שנבנו בו בציר הסימטריה דרום-צפון; האחר - קיר החומה האמור שבו נסגה בולטת הגדירו את גבולה המערבי והדרומי של המדרגה העליונה (איור 10). בחלקו הדרומי של שטח החפירה, בציר הסימטריה מערב-מזרח, נראה הקיר הדרומי של החומה מן התקופה הנדונה. הוא נחשף לראשונה בחלקו בחפירות שנות ה-80.⁴² קיר החומה מגדיר את גבולה הדרומי של המדרגה התיכונה (איור 11). בשני האזורים בנויה החומה אבני בנייה קיקלופיות - בולדרים גדולים - המושתתות הישר על סלע האם (גובהה כיום 2-2.2 מ'). סגנון בנייה זה, המוגדר חדשני, מאפיין אתרים נוספים, לדוגמה שכם - שבראשית תקופת הברונזה התיכונה II ב בוצרה בחומה

41. שם, עמ' 71, פינקלשטיין תשמ"ו, עמ' 194.
42. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 71.

איור 11: קיר חומת העיר הדרומית מתקופת הברונזה התיכונה IIא; מבט כללי מדרום לצפון (צילום: שלומי עממי)

איור 12: קיר החומה המערבי W-5173 בחלקו הצפוני של שטח J2: במרכז התמונה נראה קטע החומה אשר נשדד בתקופה הרומית: מבט מדרום-מערב לצפון-מזרח (צילום: שלומי עממי)

נראה, כפי שידוע מחלקים אחרים של קיר החומה, שהוא נשדד בעת העתיקה ושימש לבנאי התקופות המאוחרות 'מחצבה' לבנייניהם.⁴⁶ קטיעת קיר החומה בשני חלקיו, הדרומי והצפוני, נעשתה כנראה בתקופה הרומית הקדומה לשם הנגשת אגפי המבנה מתקופה זו. חלקו הדרומי, לקראת פינת הנסגה, נפרץ לשם בניית אגף המחסנים, ואילו קצהו הצפוני, הנראה כמדורג מזרחה, נפרץ לשם

הבנייה אבנים קיקלופיות,⁴³ וכן חברון וגזר.⁴⁴ אורך קיר החומה (W-5173) בחלקו הצפוני של השטח הוא כ-20.7 מ', ורוחבו כ-2 מ' (איור 12). המשכו צפונה⁴⁵ ודרומה במפגשו עם הנסגה הפונה מזרחה נקטע;

43. איזנברג, תשע"ב, עמ' 19; סגר, 1975, עמ' 37.

44. איזנברג, תשע"ב, עמ' 24.

45. חיבורו עם קו החומה הידוע משטח C; פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 15.

46. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 193.

איור 13: קיר החומה המערבי W-5173 ובמקביל לו קיר התמך W-5394: מבט ממערב למזרח (צילום: שלומי עממי)

ולמניעת גלישתה במדרון המערבי,⁴⁶ ואילו בשטח הנדון, בהיעדר עקבות החלקקה, שימש הקיר האמור קיר תמך ליסודות החומה.

בשונה מן הידוע משטח C, שבו בין קיר החומה לקיר התמך נבנתה חלקקה שכיוונה מזרח-מערב והוקם בה מכלול המגורים או המחסנים מתקופת הברזל 1, בחלקו זה של שטח J2 (המרוחק כ-10 מ' דרומה לשטח C) אין החלקקה או שרידיה נראים כלל. היעדר החלקקה באזור זה של התל עשוי לנבוע מקרבתה היחסי של החומה אל מדרונו התלול של התל (כ-8 מ'), וייתכן שפני השטח הקדומים הם ששימשו מכשול טבעי לפני החומה. כמו כן ייתכן שהיתכנותה הגבוהה של 'גלישת' שפכי החלקקה מערבה הודות לקרבת החומה אל המדרון התלול ייתרה את בניית החלקקה (מרחק החומה מן המדרון בשטח C הוא כ-12 מ').

אורכו החשוף עד כה של קיר החומה המגדיר את גבולה של העיר בתקופה זו בצדה הדרומי (W-5214) הוא כ-13.4 מ', עוביו - כקיר הצפוני - כ-2 מ', וגובהו כ-2 מ'.

יצירת כבש נגיש למבנה המגורים המפואר, שבנאו ניצלו את קיר החומה כתשתית.

במקביל לקיר החומה W-5173, בחלקו הצפוני של שטח J2 - שכיוונו כאמור דרום-צפון - התגלה קיר תמך נמוך (W-5394; אורכו 6.68 מ', רוחבו כ-1 מ'; איור 13). הקיר בנוי משני פנים: הפן המערבי בנוי מאבנים גדולות, מהוקצעות ומלבניות, ואילו הפן המזרחי, הפונה לקיר החומה, בנוי מאבנים בינוניות. קיר התמך הושתת הישר על סלע האם; מן הקיר השתמר נדבך אחד. מתוך בחינת יסודות החומה והמשכו צפונה ייתכן כי זהו גובהו המקורי, והוא הותאם לגובה נדבך יסודו הנמוך של קיר החומה. המשך קיר התמך האמור צפונה נראה בשטח C (C-432),⁴⁷ ואורכו הכולל, שנקטע על ידי פעילות קדומה המתוארכת לתקופת הברזל 1, הוא 20.88 מ'. מרחק קיר התמך בשטח J2 מקיר החומה עד דופנו המערבי הוא כ-1.4 מ', ואילו בשטח C מרחקו מקו החומה לפני הנסגה שבחלק זה של החומה הוא כ-5.2 מ'. בשני האזורים משמש הקיר האמור קיר תמך - בשטח C הוא שימש לוויסות מסת החלקקה

48. שם, עמ' 43.

47. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 16.

ממערב לקיר החומה, במדרגה התיכונה (שאינה נראית עקב הבנייה המאוחרת) ומדרום לקיר הנסגה מזרחה, בציר הסימטריה צפון-דרום, נשפכה חלקלקה עשויה חומר גירי לבן (מידותיה ממזרח למערב - 9 מ', ומצפון לדרום - 13.6 מ' עד לקטיעתה על ידי קיר הטרסה מתקופת הברזל 1). החלקלקה תחומה מצפון על ידי קיר נסגת החומה הפונה מזרחה, וממזרח על ידי קיר החומה המוסתר; במערבה מוגבלת החלקלקה על ידי קיר תמך חיצוני (שכיוונו דרום-צפון), התוחם את מדרונה מערבה (איור 14). הקיר האמור בנוי על מדרון התל, ולא שרד לכל אורכו. מאפייני קיר התמך האמור שונים בין חלקו הצפוני לחלקו הדרומי: בחלקו הצפוני הוא קיר סדור הבנוי שורת אבנים בינוניות מרובעות, ומתארו באזור יוצר מעין קדמה בולטת מפינת החומה מערבה (2.4 מ'), שלאחריה פונה דרומה. חלקו הדרומי של הקיר בנוי כגל אבנים בלתי סדור. נראה כי החלקלקה וקירות התמך מושתתים על שכבת אדמה כהה (אזור זה טרם הובהר עד תום, ובעונה הקרובה ייערך חתך סדור שיבחן את היחס שבין החלקלקה לשכבת המילוי שעליה הונחה).

בחתך מדורג מערבה, שנעשה בחלקה הצפוני הפנימי של החלקלקה, התגלה קיר תמך פנימי הבנוי משורת אבנים קטנות (איור 14). קיר זה נועד לווסת את עומסי שפך החלקלקה לשתיים: מחציתו האחת ממזרח, הניגשת אל קיר התמך הפנימי, ומחציתו האחרת ממערב, היא מדרון החלקלקה מערבה, הניגש אל קיר התמך החיצוני. בחלקה הדרומי כאמור נקטעת החלקלקה על ידי קיר מבנה המגורים המתוארך לתקופת הברזל 1. הוא נצמד לה מדרום ומפריד בינה ובין המבנה המאוחר לה. קירות החומה וקיר התמך לחלקלקה ממערב תוחמים את החומה משלושת צדיה: מצפון על ידי הנסגה, ממזרח על ידי קיר החומה וממערב על ידי קיר התמך, ויוצרים מעין 'ארגז חלקלקה' שלו שני צירי שיפוע: צפון-דרום ומזרח-מערב.

מדרון החלקלקה לכיוון דרום ומערב פולס בתקופה הרומית, והיא שימשה רצפת שני חדרי המגורים באגף המערבי של המבנה ומצע שנחפרו בו יסודות החדרים. רובדי החומר הגירי שנכרה ממנה לשם פילוסה שימשו כאמור לריצוף חלקה הדרומי והמרכזי של החצר הפנימית המרכזית של מבנה המגורים מתקופה זו.

מבדיקות XRD (X-ray Diffraction⁵³) עולה כי עיקר החומר שהחלקלקה עשויה ממנו באזור זה של התל הוא גיר גרוס (Calcite) מעורב במעט פחם (Carbon). ייתכן שמקורו מאירוע שרפה גדול וחד-פעמי שעקבותיו על החלקלקה לא התגלו, או ברצף אירועי שרפה משניים, המייצגים חיי יום-יום, כמוקדי אש לשימוש ביתי שגילמו

כאמור, חלקה המערבי (Upper Area J) של החומה באזור זה נדגם לראשונה בחלקו בחפירותיו של פינקלשטיין בראשית שנות ה-80,⁴⁹ וחשיפתו מזרחה לפני התל נמשכה בעונת החפירות החדשה. במרחק של כ-60 מ' מקצה קיר החומה הדרומי לדרום-מזרח התגלה קיר מסיבי נוסף, שנחשף בחלקו בלבד, בשטח N2, אשר נחפר על ידי הכותב בקיץ 2011 וטרם הובא לפרסום. מאפייניו, עצמת קירותיו וגודל אבני בנייתו עומדים בהלימה עם אלו הידועים מקירות החומה בשטח הנדון.

המשך החומה התוחמת את גבולה הדרומי של העיר מתקופה זו מערבה לא היה ברור, ופינקלשטיין⁵⁰ סבר כי היא ממשיכה עוד מערבה ויוצרת פינה עם הקיר הממוקם בחלקו הצפוני של השטח (בנקודה זו נערכה חפירת בדיקה על ידי כלי מכני, אך לא עלה דבר).⁵¹ מנתוני החפירה האמורה עולה כי קצה קיר החומה אינו ממשיך מערבה ולא נשדד בעת העתיקה אלא יוצר פינה מדורגת הפונה צפונה לכדי 3.5 מ'. לאחר תפנית זו פונה שוב החומה מערבה לכדי 2.5 מ', ולאחריה פונה שוב צפונה לכדי 17 מ', עד למפגשה עם נסגת החומה, שאורכה כאמור מזרחה לפני התל הוא 6.5 מ'.

הסיבות לתפנית זו במתאר החומה אינן ברורות דיין עד כה. קושי מרכזי זה נובע מרמת השיכוב המורכבת של השטח בכלל, ובמוקד זה בפרט, ומבניית מבנים מתקופות מאוחרות על תוואי קיר החומה המדורג; כמו כן פני השטח הטבעיים שהתמודדו עמם בנאי החומה אינם ברורים די הצורך. אך טבעי שנקודת הדירוג של החומה מערבה וצפונה וסימכותה לנסגת החומה שמצפון לנקודה זו (17 מ') משמשות נקודת התייחסות אדריכלית חשובה למרחב דמוגרפי רגיש יותר. מבנן הוא מעין מגדל שנועד לתצפית על שטחים שאינם בטווח ראיית מגני העיר.⁵² מבנה הנסגה שימש 'תפר' ותשתית איתנה לקירות המאוחרים מתקופת הברזל 1 ומן התקופה הרומית הקדומה הנראים על גביה, צמודים אליה ומסתירים את רובה.

לחכונה אדריכלית זו עשויות לעלות שתי השערות: האחת נוגעת במיקום החומה באזור זה ובסביבתה - שטח J2, הממוקם בפינה הדרומית-מערבית העליונה של תל שילה, פונה מערבה אל עבר דרך ההר. ייתכן כי מיקום אסטרטגי זה, הקרוב ממערב אל השלוחה הדרומית המתונה הניגשת אל התל, ונקודת תצפיתו האפשרית על הדרך ועל באיה, יצרו את הצורך בבניית מעין נסגת מגדל שתספק צורכי הגנה ותצפית בעבור העיר. ההשערה האחרת היא טכנית: בנקודה זו נאלצו מתכנני החומה להתמודד עם מכשול טופוגרפי - למשל התרוממותו החדה של סלע האם - והוא שיצר אילוצים הנדסיים.

49. שם, עמ' 71.

50. שם, עמ' 73.

51. שם, עמ' 71.

52. קמפינסקי, תשמ"ז, עמ' 107.

53. תודתי שלוחה לד"ר קובי אנקר ממו"פ אזורי השומרון ובקעת הירדן, לאלכס גימבורג, שהכין את הדגימות לבדיקה, ולארכיטקט קוסנקו מאוניברסיטת אריאל, שערך את הבדיקות.

איור 14: החלקקה וקירות התמך: הפנימי והחיצוני; מבט ממערב למזרח (צילום: שלומי עממי)

דיון

1. ביצורי תקופת הברונזה התיכונה IIא

בולט לעין כי הביצורים הנראים בחלקיו השונים של תל שילה - המערבי (שטח J2 ו-C) והצפוני (שטח D) - שונים במהותם. מאפייניהם המבניים שונים: עובי החומה שונה (בשטח J2 ו-C, 2 מ', ואילו בשטח D, 2.8-3.8 מ').⁵⁵ בשטח C חומת הברונזה התיכונה הופרעה מאוד על ידי בנייה ביזנטית (E-412), אך עובי קדמת החומה (E-381), הנראית מצפון לקיר זה ומהווה את מחציתו הצפונית-מזרחית של קירו התוחם של מבנה המגורים מתקופת הברזל (בניין 335), הוא כ-2 מ'. פינקלשטיין⁵⁶ הציג את הקושי בהגדרת עובי חלק החומה אשר שימש מסד (E-412)⁵⁷ לבניית הקיר המתוארך לתקופה הביזנטית (E-401), אך בהתייחסותו לקדמת החומה הנדונה לא ציין את עובייה, הנראה בבירור בשטח. מכאן עולה שמאפייני חלקי החומה הקטועה בשטח C דומים למאפייניה בשטח J2, בהמשך החומה דרומה. תכונות הבוחן המשותפת של קירות החומה משני האזורים היא שהם בנויים בשיטת קדמות ונסגות.

נוסף על כך מאפיינה החומריים והמבניים של חלקלקת

תפקיד בתקופות המאוחרות לחלקקה - תקופת הברזל 1 והרומית הקדומה. נתון זה שונה לגמרי מבדיקת סוגי המסלע של חלקלקת העיר העצומה בשטח D בצפון התל;⁵⁴ עיקר החומר הסלעי שם הוא דולומיט גרוס ומעט גיר בלא כל שרידי פחם. שונות זו עולה גם מהשוואת סוגי המסלע המצויים במשטח הצפוני שמחוץ לתל (שטח B), שמפאת מאפייניו הטופוגרפיים נחשד בעיניי כמחצבה שכרו ממנה את שפכי החלקקה; הרכבו המינרלוגי כולל גיר, סיד (CaO₂) וסוגים מספר של מלחי אשלגן.

ייתכן כי בשונות זו, בד בבד עם מאפייני הביצורים השונים בין שטחי D ו-J2 (עובי קיר החומה ואופי החלקקה), שיידונו בהרחבה בפרק הדיון, יש כדי להעיד על כמה שלבים בבניית מערך החומה והחלקלקות בתקופת הברונזה התיכונה IIא בשטח J2, והברונזה התיכונה III בשטח D.

55. שם, עמ' 37.

56. שם, עמ' 17.

57. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 16, איור 2.1.

54. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 37.

כאמור, עובי קירות החומה בשטחים המערביים הוא 2 מ'; קירות חומה מעין אלו, המצטיינים בדקותם (בהשוואה לשלבים מאוחרים בתקופה זו ובהשוואה לידוע משטח D בתל שילה), ידועים מאתרים דוגמה לכך אפשר לראות בתל מגידו, ששם עובי החומה בשלביה הראשונים מגיע ל-2 מ', ובשלבה המאוחר, המתוארך לסוף תקופת הברונזה התיכונה II (שכבה XII), הורחבה החומה לכדי 4 מ',⁶² ובדומה גם בתל בית מרסים ובגזר.⁶³ נתון זה מקבל כאמור את ביסוסו מתיארוך קרמי יחסי של שפות קנקנים מתקופת הברונזה התיכונה II א שהתגלו ביסודות קיר התמך (W-5394) הניגשים אליו ממערב, ובינו ובין קיר החומה מתקופה זו שממזרחו.

2. תקופת הברזל 1

המבנה המתוארך לתקופת הברזל שהתגלה בשטח J2 הוא מבנה מגורים על פי מאפייניו הארכיטקטוניים והממצא הקרמי - בעיקר סירי בישול וקנקנים. הוא דומה במאפיינים מסוימים למבני המגורים (מחסנים או מבני ציבור) שהתגלו בשטח C.⁶⁴ בשני המקרים כרו בנאי תקופת הברזל 1 את חומר החלקלקה המתוארך לתקופת הברונזה התיכונה II א והשתמשו ב'שרידים המאובנים'⁶⁵ מתקופה זו. מתאר חומת הברונזה התיכונה השפיע בהחלטה על מיקום מבני המגורים, על אופן פיתוחם, על האוריינטציה שלהם ועל תכנונם במרחב האתר וביחס אליו.

כך עולה בדומה בשני השטחים (C ו-J2), המהווים רצף יישובי אחד בציר הסימטריה דרום-צפון במערב התל. בשטח C נבנו בתי המגורים בין שתי קדמות היוצרות שתי נסגות בקיר החומה (E-401) ובתוך 'ארגז החלקלקה', ולכן מבני המגורים נשענו למעשה על נסגות החומה הקדומה להם. ניכר כי עיקר המסה האדריכלית, כלומר קירות המעטפת של המבנים ועיקר קירותיהם היוצרים את חלוקתם הפנימית של מבני תקופת הברזל 1 בשני השטחים, הותאמו למיקום נסגות החומה וניצלו אותן כקירות תמך. שטח C קרוב מאוד למדרון המערבי התלול וממוקם ברצועת נוף צרה למדי, ועל כן הוא מוגבל ביכולת פיתוחו העירוני. פינקלשטיין העלה את הסברה כי אופי המבנים בשטח C, המאמץ העצום שהושקע בבנייתם - והיה כרוך בכריית חלקלקת הברונזה התיכונה ובהתמודדות עם המדרון התלול במערבם, הממצא הקרמי - הכולל מכלי אגירה רבים והיעדר יחסי של סירי בישול והאוריינטציה של המבנים בציר דרום-צפון - כל אלו עשויים ללמד על אופיים הציבורי כ'מבני נספחות'

החומה שונים בשני האזורים. במערב התל - שטח J2 ו-C - חלקלקת החומה אינה רציפה אלא בנויה כשני 'ארגזי חלקלקה': האחד בשטח C - מתייבשי תקופת הברזל 1 כרו אותו מקו החומה מערבה ובנו בתוכו את מבניהם;⁵⁸ והאחר בשטח J2 - ובו הונחה החלקלקה מקיר הנסגה לכיוון דרום, שכרו מתייבשי תקופת הברזל 1 בחלקו הדרומי. בין שני ארגזי חלקלקה אלו, לאורך קיר החומה (W-5173) שאורכו 21 מ', לא הונחה חלקלקה. עוד ניכר, אם כי טרם הובהר עד תום, כי ארגז החלקלקה שבשטח J2 הונח על שכבת מילוי של אדמה כהה. נוסף על השונות הבולטת בעצמת קירות החומה בין השטחים הבאה לידי ביטוי בעוביים, בולטת בהתאמה שונות ניכרת בעצמת קירות התמך לחלקלקות ובמאפייניהם. רוחב קיר התמך בשטח J2 (W-5394) ו-C (C-432) דומה למדי לרוחבו בשטח D (M-291) - 1 מ' ו-0.9 מ' בהתאמה. עם זאת בשטחים שבמערב התל בנוי קיר התמך נדבך יחיד, ואילו קיר התמך שבשטח D, בצפון, נישא לכדי גובהו המקורי (3.2 מ').⁵⁹ מהות קיר התמך בשטח C ו-J2 שונה לפרקים מן ההגדרה הפונקציונלית שלשמה נבנה לשם תמיכת חלקלקת החומה. לאורך חלקו הצפוני של קיר החומה,⁶⁰ בהיעדר חלקלקה, הוא משמש תומך לקיר החומה שנבנה הישר על סלע האם ורחוק ממנו (ב-1.4 מ' לערך). לעומת זאת בשטח C משמש קיר זה קיר תמך חיצוני שתמך את שוליה המערביים של החלקלקה. נתון חשוב נוסף הוא שהקרמיקה הניגשת אל קיר התמך שבשטח J2 ממערב וממזרח, בין קיר החומה לקיר התמך, מתוארכת כולה לתקופת הברונזה התיכונה II א (לוח 1:1), וייצוגה העיקרי הוא שפות קנקנים טיפוסיים לתקופה.

נוסף על נתונים מבניים אלו עולה כי רובדי העפר, הרכב החלקלקות בשטחי התל (שטח C ו-J2) ממערב ושטח D מצפון) ועצמתן - שונים. בשונות זו הבחין גם פינקלשטיין,⁶¹ בתארו את מורכבות החלקלקה הצפופית וחמשת רבדיה לעומת פשטות החומר והטכנולוגיה של זו שבשטח C. החלקלקות בשטחים C ו-J2 בנויות בדומה, מרובד אחד של חומר גירי דק למדי שגונו לבן והושתת הישר על מפלס סלע האם.

פינקלשטיין ייחס את השינויים המבניים בקטעי החומה השונים - ובעיקר את השינויים הבולטים בשטח D - לשיטות בנייה שונות, ושלל את האפשרות שמדובר בייצוג כמה שלבים כרונולוגיים. ייתכן כי הנחה זו נכונה למתרחש בשטח D, אך אינה עומדת בקנה אחד עם הממצאים העולים בשטח J2, שהוא המשכו של שטח C דרומה.

58. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 201.

59. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 43.

60. W-5137; המשכו של הקיר דרומה לא שרד בשל פעילות אדריכלית המתוארכת לתקופת הברזל 1, הניכרת היטב בריבועים שמדרום.

61. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 193.

62. כוכבי בתוך קמפינסקי, 1989.

63. סגר, 1975, עמ' 39.

64. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 15; פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 213.

65. בונימוביץ', תשנ"ז, עמ' 18.

לעומת זאת בשטח D, הצפוני בתל שילה, על ראש החומה שבחלקו הפנימי של התל התגלתה רצפת אבן גסה, ועליה התגלו שברי קנקני שפת צווארון. כמו כן התגלו 14 ממגורות הפזורות מדרום לרצפה. על פי הנחת החופר,⁷⁰ ייתכן שהרצפה שימשה בסיס להקמת בקתות או אוהלים, מאחר שלא נתגלתה בסמוך לה כל עדות לבניית קבע. כן אפשר להניח כי התפתחות היישוב בתקופת הברזל 1 היא ממזרח (שטח D), המייצג את ראשית היישוב) לכיוון מערב (שטחים C ו-J2).

היבט נוסף עוסק בחשיפה הדיאכרונית של מתיישיב שילה בתקופת הברזל 1 לשרידיה הקדומים. בהנחה שראשית היישוב הישראלי הייתה בחלקו הצפוני של התל, בשטח D, הנעדר שרידים אדריכליים המייצגים את ראשית היישוב הישראלי, נחשפו למתיישיבים, שהתגוררו כנראה בבקתות לאורך זמן, שרידים ארכיטקטוניים שהותירו אחריהם תושביה מתקופות קדומות להם. חשיפה ממושכת זו יצרה קשרים הכרתיים, ואפשר לשער כי הקשרים הללו השפיעו על תפיסתם האדריכלית של בנאי שלבה השני של תקופת הברזל 1, שתוצרם היא המבנים משטח J2 ו-C. רנפרו עסק בהבדל שבין המצאה לחידוש.⁷¹ הוא ציין כי תהליך המעבר של המצאות וחידושים בזמן ובמרחב נתונים הוא היבט חשוב בגאוגרפיה, באנתרופולוגיה ובארכאולוגיה. על פי הבחנתו, חידוש הוא יצירה חדשה שעברה תהליך אדפטיבי המייצג את תפיסתם הקוגניטיבית של המאמצים אשר עברו תהליך קוגניטיבי הכרתי של בחירה מודעת (Innovation choise). דוגמה נוספת העוסקת בתנועת ממצא או אף בתפיסה על פני מרחב אפשר למצוא ב'דגם התפוצה המעגלית'. בדגם זה שימשו גביעי כלילה מזכוכית מקרה מבחן שאפשר להשליך ממנו על כל סוג של ממצא. דגם זה בוחן את מרחב הגרעין שהומצא בו הממצא ואת תנועת התפשטותו למרחבי תפוצה משניים, ומשתנה הזמן בו אינו קבוע.⁷²

בשונה מן הידוע בשטח C, המוגבל ברצועת נוף צרה, מבנה המגורים הנדון נחשף בחלקו הדרומי של שטח J2 בגבול שבין מדרגתו התיכונה לזו התחתונה, שבה המרחב נרחב למדי (כ-20x50 מ'). מרחב זה אפשר את פיתוח היישוב דרומה בתקופת הברזל 1.⁷³ חלקה הדרומי והדרומי-מערבי המוגבה של המדרגה הנדונה הוא מלאכותי; תוצר של תהליכי הרבדה שנחסמו בשרידי בנייה (שטרם נחשפו). שכבותיה העליונות של המדרגה התחתונה, הקרובות לפני השטח, מתוארכות על פי הממצא הקרמי שהתגלה בהן לתקופת הברזל 1, אך לא מן הנמנע כי בנאי התקופה השתמשו בשרידי

למשכן.⁶⁶ הדיון במאמר זה אינו עוסק במקום המשכן, אך אין בציר הסימטריה המדויק של המבנים כדי להעיד על כל קשר למקום המשכן אלא לתפיסה אדריכלית אקולוגית המתחשבת ברכיב מבני קיים ומנצלת אותו.⁶⁷ כמו כן פשוטות החלקקה באזור זה הביאה את בנאי התקופה לפנותה לשם בניית מבניהם.

תמונה דומה למדי ניכרת גם בשטח J2. מבנה המגורים מוקם בקצה הדרומי של ארגז החלקקה שכיוונו צפון-דרום מתוך בחירה ברורה ומתוך שימוש במתארה המדורג של החומה וניצול נקודת חוסן אדריכלית זו לבניית המבנה וליישום תכניתו. בדומה לידוע משטח C עולה כי מבנה המגורים הנדון תוכנן בהתאמה לתכתיב המבני שיוצר קיר החומה ומתארו. בנקודת מדרגו של הקיר ובהתאמה לו מוקמה עיקר המסה האדריכלית של המבנה, שביטויה בקירותיו הפנימיים. כמו כן נוכל להניח כי שילוב קיר החומה המדורג ומסת החלקקה, ששימשה מדף תומך, היו יחד תשתית איתנה לבניית קומה שנייה ולנשיאתה. תכנון מרחבה הפנימי של קומת הקרקע ברבים מבתי ארבעת המרחבים בארץ ישראל נעשה בהלימה לצורך הקמת קומה שנייה שנישאה מעליו.⁶⁸ תוקף נוסף לקיומה של קומה שנייה בבניין האמור הוא שורת שלושת עמודי החוליות (ששרדו מהם בסיסהם בלבד) אשר התגלו צמודים למדי לקיר W-5364, שהוא קירו הדרומי התוחם של המבנה (במרחק 0.4 מ') ובמרחקים קטנים זה מזה (נעים בין 1.3 מ' ל-2 מ' בין בסיס לבסיס). שורת העמודים עם הקיר הבנוי היו תשתית חזקה יותר לנשיאת תקרת המרחב האמור (חדר III) וחצר פתוחה מעליו.

תוקף לטענה זו בבחירת מיקום מבני המגורים מתקופת הברזל 1 מתקבל מבחינת מאפייניה האדריכליים של החומה, הממשיכה לכיוון צפון-מזרח בשטח F ו-H.⁶⁹ באזור זה קיר החומה ישר ורציף ונעדר קדמות ונסגות, ועל פי הידוע עד כה היישוב מתקופת הברזל לא נמשך צפונה לאורך החומה בשטחים אלו. ייתכן כי בחירה מושכלת דומה זו בבחירת מיקום המבנים בשטחים המערביים בתל, C ו-J2, גם אם יש צורך בהשקעת משאבי אנוש רבים לפינוי שפכי החלקקה, יש בה כדי להעיד על שני היבטים מרכזיים: האחד - בהיבט הכרונולוגי - ייתכן כי המבנים המערביים בתל שילה מייצגים שלב מאוחר בתקופת הברזל 1 והתרחבות גרעין היישוב הקדום שראשיתו בשטח D מערבה. הם מאופיינים ברמת בנייה ובמורכבות תכנונית גבוהות יחסית אל מול התמודדות עם בחירת מיקום טופוגרפי תלול (בשטח C). עם זאת הם חסרים ממגורות, שהן אחד ממאפייני יישובי התקופה (וייתכן כי זה ההסבר לנוכחותם הרבה של קנקני אגירה בחדר 335).

70. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 199.

71. רנפרו, 1984, עמ' 390.

72. גת, 2013, עמ' 424.

73. תוצאותיה החלקיות של עונת החפירות בקיץ 2013, אשר דגמו חלקים מן המדרגה התחתונה הדרומית, הראו שהיישוב מתקופת הברזל 1 מתפתח מערבה ודרומה.

66. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 213.

67. קיר החומה הבנוי כקדמות ונסגות צפופות בחלק זה.

68. נצר, תשמ"ז, עמ' 167.

69. פינקלשטיין ואחרים, 1993, עמ' 50, איור 4:1.

ובעיקר בתקופה המוסלמית המאוחרת, ועל כן תיארוכו קשה. המקווה חצוב בסלע האם ובנוי משתי מדרגות רחבות המובילות לברכה צרה ומטווחית, ועל פי מאפייני הצורניים אפשר לסווג את תיארוך המתקן האמור לתקופה הרומית הקדומה.⁷⁶

עם זאת ממצאי התקופה הרומית - אדריכליים וקרימיים - ניכרים גם בכל האזורים שנדגמו עד כה מחוץ לתל. ממצאים מתקופה זו התגלו בחלקו הדרומי הסמוך לתל,⁷⁷ בשלוחה הדרומית והדרומית-מערבית⁷⁸ ובמשטח הצפוני. בכל המוקדים שנחפרו פרט למשטח הצפוני, ובדומה לממצא משטח J2, התגלה דפוס חומרי דומה: סמוך לכל מבנה מתקופה זו התגלה שפך קרמי גדול.⁷⁹ הרכב השפכים דומה, ומייצג מכלול קרמי ביתי. שפכי הקרמיקה התגלו מחוץ לחדרי המבנים במוקדים שהוגדרו לכך מראש. על פי תכולתם, המייצגת כאמור מגוון קרמי מוגבל למדי, אין הם משמשים אתרי פסולת של בתי יוצר לקרמיקה, שכן נעדרים מהם סיגים ושברי קרמיקה מעוותת, שהם תוצרי לוואי של תעשייה זו. כאמור, נוסף על שפכי הקרמיקה האמורים התגלו בשני מקרים (שטח J2 ו-N2) שברי כלי אבן מגולפים.⁸⁰

מכלול הנתונים החומריים המייצגים את עיקר הממצא מן התקופה הרומית הקדומה בתל שילה, יש בו כדי להעיד שהיישוב מתקופה זו הוא יישוב יהודי. הבחנה זו מבוססת על שלושה מדדים לזיהוי אתנוגרפי, יהודי במקרה זה, באמצעות ממצא חומרי: האחד הוא מקווה הטהרה שהתגלה ברום התל,⁸¹ והאחר - כלי אבן המגולפים באבן גיר רכה שהתגלו במכלולי המבנים,⁸² ומשמשים חפצי בוחן המאפיינים אוכלוסיות יהודיות, שהשתמשו בהם כחלק מן ההקפדה על דיני טהרה. ונוסף על כך - וכתבחיך חדש שלא ניתנה עליו הדעת עד כה, המשתלב עם שני התבחינים המצוינים קודם - שפכים קרמיים הסמוכים למכלולי המגורים ומשרתים אף חלק משמירת דיני הטהרה.

ניכר שבתל שילה בתקופה הרומית התקיים יישוב יהודי שחלש על חלקים נרחבים של התל ומחוצה לו. כאמור, שני מבנים המתוארכים לתקופה זו התגלו בשטח J2: מבנה מגורים רחב מידות שחדריו בנויים סביב חצר

מבנים המתוארכים לתקופת הברונזה התיכונה II. מתאר המדרגה ממערב למזרח נראה ככבש מתון, וייתכן ששימש כבש גישה עקיף שהוביל אל שער העיר בתקופת הברונזה התיכונה II. אחת הסברות היא כי השער ממוקם בחלקו הדרומי של התל, ממזרח לכבש. דוגמה דומה - שכן עד כה מוגדר המקרה כיחיד מתקופה זו - ידועה ממגידו (שכבה XII- IIIA).⁷⁴ האמור בשלב זה הוא בגדר הצעה בלבד, והיא תיבחן בעונות החפירה הבאות בתל שילה.

בשל כמותם המוגבלת של הנתונים שנאספו עד כה קשה לאמוד את מידת תכנונו העירוני של היישוב ואת היקפו. אחד הקריטריונים המקובלים להגדרת מידת התכנון העירוני הוא הגדרת שטחים פתוחים ומערך רחובות. מגוון ההגדרות העוסקות בתכנון עירוני מתקופת הברזל I הוא רחב, ונע בין אתרים שאין בהם רחובות כלל, והקשר האקולוגי שבין היחידות הבנויות נעשה בהשאת שטחים פתוחים שמתארם אינו סדור, ליישובים שרמת תכנונם העירוני גבוהה.⁷⁵ כאמור, בשלב זה קשה לאמוד את היקף היישוב בשילה מתקופת הברזל I ואת אופן תכנונו, אם קיים.

רמז לתכנון עירוני ייתכן שנעוץ במעבר הגישה המעוקל הפונה לכיוון צפון-מערב, המוביל אל מבנה המגורים. כאמור, מבנה המגורים ממוקם במפלס המדרגה התחתונה, ששטחה נרחב והיא מאפשרת את התרחבות היישוב מן התקופה הנדונה. דגימה חלקית שנעשתה במרחב מצומצם ממערב לקיר W-5230 הראתה שהקרמיקה הניגשת אליו מתוארכת לתקופת הברזל I, וייתכן כי האמור הוא במבנה נוסף מתקופה זו, המופרד באמצעות רחוב מן המבנה החפור שממזרח.

3. התקופה הרומית הקדומה

תפיסתם המרחבית השונה של בנאי התקופה הרומית ניכרת בהשוואה לקודמיהם מתקופת הברזל. בתקופת הברזל בחרו כאמור הבנאים להתחפר בשפכי החלקלקות (שטח C ו-J2) לאחר כרייתן, להישען על נסגות החומה מתקופת הברונזה התיכונה ולהשתמש בהן כקירות עוגן למבניהם. לעומת זאת בנאי התקופה הרומית תפסו את שרידיה המאובנים של תקופת הברונזה התיכונה - שבלטו מפני השטח - כיסודות למבניהם. תפיסה מרחבית זו הביאה אותם למקם את מבניהם על גבי השרידים הקדומים - החומה ומגוון רכיביה, כחלקלקה. כתוצר תפיסה מרחבית-אדריכלית זו עיקרם של המבנים מן התקופה הנדונה ממוקם בחלקיו הפנימיים של התל, על פי תוצאות החפירות עד כה.

נוסף על ממצא מבני זה התגלה ברומו של התל מקווה טהרה. הוא התגלה בסמיכות רבה למפלס פני השטח שהופרע בתקופות המאוחרות של ההתיישבות בתל,

76. גרוסברג ואחרים, תשע"ב; עמית, 1987; עמית, תשס"ח; זיסו וגנור, 2001; רייך, 1990; זילברבוך, 2007.

77. שטח N2; נחפר על ידי הכותב; טרם פורסם.

78. שטח P2; נחפר על ידי הכותב; טרם פורסם.

79. עד כה התגלו ארבעה מוקדים של שפכים קרמיים: שניים בשטח J2, אחד בשטח N2 ושפך נוסף בשטח P2.

80. במבנה שנחפר בשטח P2 לא התגלו שברי כלי אבן; רוב מבנה זה, שהגדרתו טרם הובהרה, נחפר בעבר על ידי מיכאל דדון (לא פורסם), וייתכן שזו הסיבה להיעדרם מן השכבות הרדודות שנחפרו כעת.

81. רייך, 1990; עמית, 1987; עמית, תשס"ח; קליין, תש"ע; זיסו וגנור, 2001.

82. גיבסון, 1983; קליין וזיסו, תשע"א; עמית, תש"ע.

74. קמפינסקי, תשמ"ז, עמ' 111-112.

75. הרצוג, תשמ"ז, עמ' 210.

שהתגוררה בהם אוכלוסייה יהודית. מדד אחד הוא הימצאותו של מקווה טהרה, ופרמטר הזיהוי האחר הוא נוכחות כלי אבן מגולפים כחלק מן הממצא החומרי הנייד, המשמשים כלי בוחן לזיהוי אוכלוסייה יהודית שהקפידה על דיני הטהרה. כאמור, בראש תל שילה התגלה מקווה טהרה, ובכמה מוקדי יישוב בתל התגלתה כמות בלתי מבוטלת של כלי אבן מגולפים.

נוסף על שני כלים אתנוגרפיים חומריים מזהים אלו מוצע כאן עוד פרמטר שימשש אמצעי בוחן חומרי לזיהוי אוכלוסייה זו. כפי שעלה משני מוקדי חפירה בתל שילה, כמו גם מאתרים אחרים שלא הושם בהם דגש על חשיבות ממצא זה, סמוך למבנה המגורים או במשולב במרחבו התגלו שפכים קרמיים משמעותיים שהכילו כאמור מגוון קרמי מוגבל, המאפיין מכלולים ביתיים. שפכים אלו אינם מלווים בחומרים המייצגים אתרי פסולת של בתי יוצר כסיגים, אפר וקרמיקה מעוותת - והאמור מבטא ביטוי נוסף של שמירה על דיני הטהרה המאפיינים את האוכלוסייה היהודית. מכאן שבתל שילה ניכר המשכו של יישוב יהודי בתקופת הברזל 1, הברזל 2 ובתקופה הרומית הקדומה. לא ברור על פי הממצאים הידועים לנו עד כה אם היה פער תקופתי בין תקופות הברזל לתקופה הרומית, מאחר שחלקים ניכרים ממרחב התל טרם נחפרו.

מרכזית צרה וארוכה, ומבנה נוסף, שנחפר בחלקו בלבד, ונראה שהיה מבנה ציבור גדול או וילה רוסטיקה - מבנים הידועים היטב מן המרחב הרומי הקדום⁸³ - אך עיקרו טרם נחשף. בהנחה שהמבנה האמור הוא מבנה ציבור, ייתכן שמבנה המגורים הסמוך לו שימש את דריו או את נותני השירותים בעבור דריו ותפקידו.

סיכום

נתוני עונת החפירות הנדונה הוסיפו נדבכים חשובים להבנתנו את תמונת הממצא בחלקיו המערביים של תל שילה מצד אחד ואת הממצא הכולל של האתר הידוע עד כה מצד אחר. עולה כי תכונות הבוחן של חומת העיר מתקופת הברונזה התיכונה II שונות בחלקיו השונים של התל. על פי תיארוך קרמי יחסי, המתבסס על שברי שפות של קנקנים טיפוסיים לתקופה שהתגלו בין קיר התמך W-5394 לקיר החומה W-5173 (לוח 1), אפשר להקדים את בניית החומה במערב התל לתקופת הברונזה התיכונה II ולהצביע על התפתחות העיר צפונה ומזרחה בשלביה המאוחרים לתקופה. עוד עולה כי מעבר לשונות בביצורי העיר קיים שוני מהותי במאפייניה המבניים של חלקלקת החומה ובהרכב חומריה בין האזור המערבי לצפוני.

מבחינת שרידי היישוב המתוארכים לתקופת הברזל 1 בחלקי התל הצפוני-מזרחי והמערבי, עולה כי קיימת ככל הנראה תנועה מרחבית-הכרתית מודעת. ראשיתה בשלב היישוב הראשון, המאופיין בהיעדר שרידים אדריכליים ובבקורות שהושתתו על רצפת אבן גסה שנחשפה בראש חומת האבן שבשטח D.⁸⁴ בשלבה השני מאופיינת תנועת המתיישבים במעבר התפתחותי אטי למרחבו הערבי של התל, המייצג חשיפה לאורך זמן לשרידים מאובנים מתקופות קדומות, אשר השפיעו על תפיסתם האדריכלית. תפיסה זו התגבשה בזכות הבנתם את יחסי המרחב הנתון, את ממצאיו הקפואים כחומת העיר ואת בנייתם המחודשת.⁸⁵ בשלב זה קשה לאמוד את מידת תכנונו העירוני של היישוב מתקופת הברזל 1 בשילה, אך אין ספק כי היישוב מתקופה זו התפתח על פי נתוני החפירה בשטח J2 לכיוון מערב ודרום. ראשית לתכנון אורתוגונולי אפשרי נוכל לראות בכבש המעבר המעוקל, המוביל למבנה המגורים ומפריד אותו כנראה מיחידה מבנית נוספת, הממוקמת ממערב לו, ובהתפתחות היישוב מתקופה זו דרומה ומערבה.

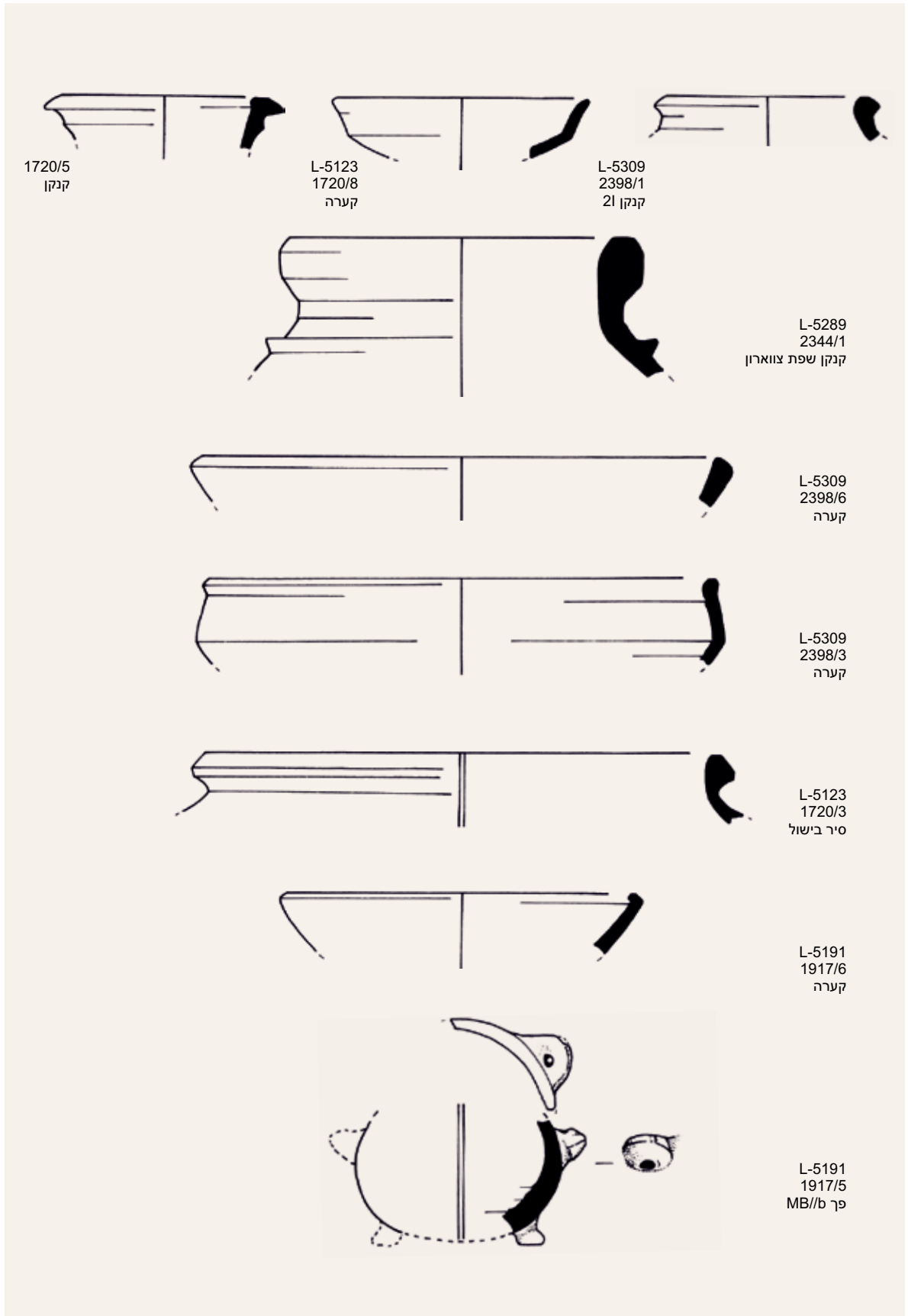
שני מדדים חומריים מרכזיים, שהתגלו גם בתל שילה, משמשים כלי אתנוגרפי להגדרת חלק ממוקדי היישוב בתל, המתוארכים לתקופה הרומית הקדומה,⁸⁶ כמבנים

83. ספראי, תשנ"ט, עמ' 7.

84. פינקלשטיין, תשמ"ו, עמ' 199.

85. להנחה זו אין כרגע הוכחה קרמית, והיא מתבססת על הנתונים האדריכליים שהתגלו בשני האזורים.

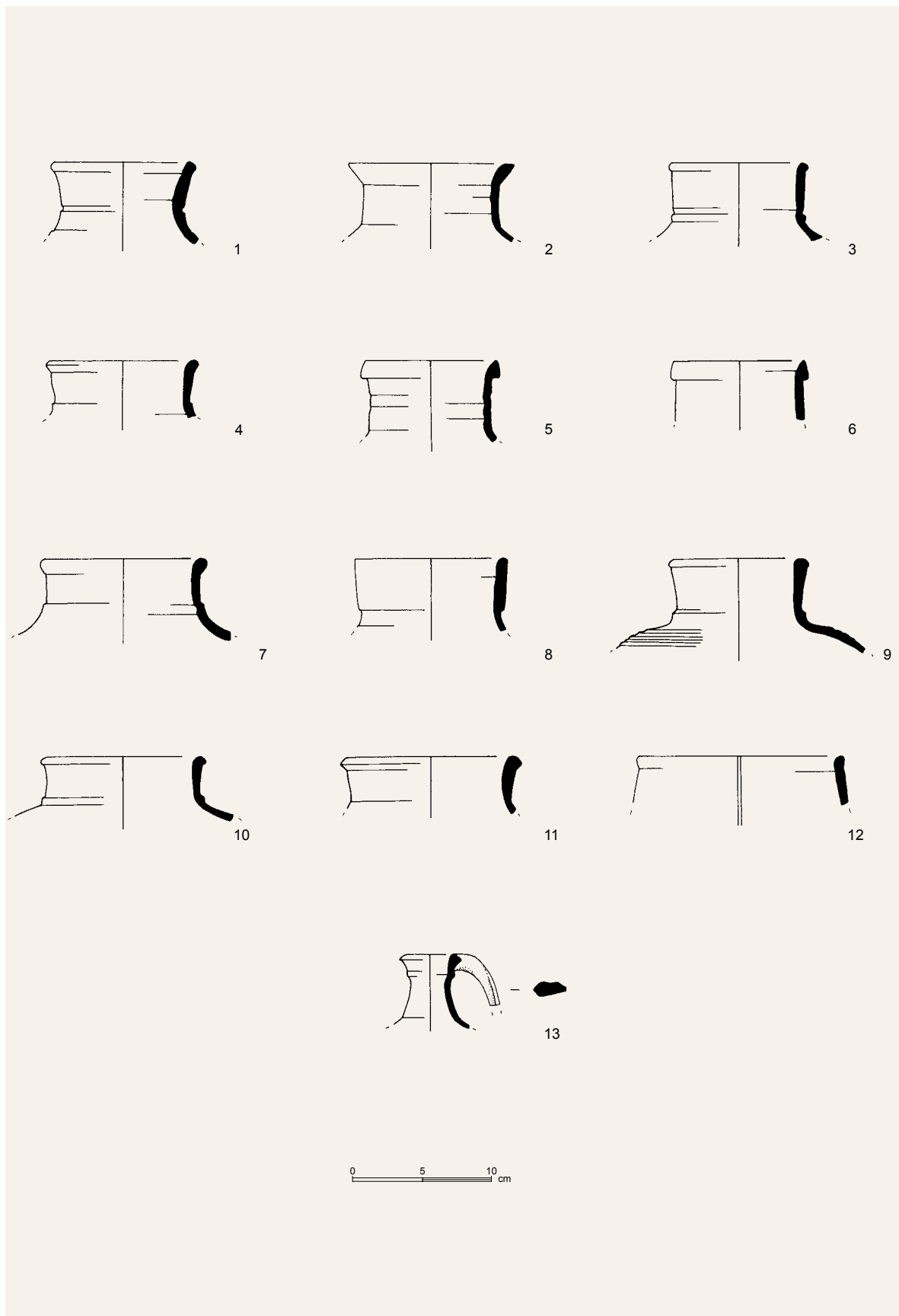
86. המוקדים האחרים נמצאים בשלבי חפירה ראשונים או שמדובר בחפירות שחזרו ובדקו מוקדים של חפירות עבר.

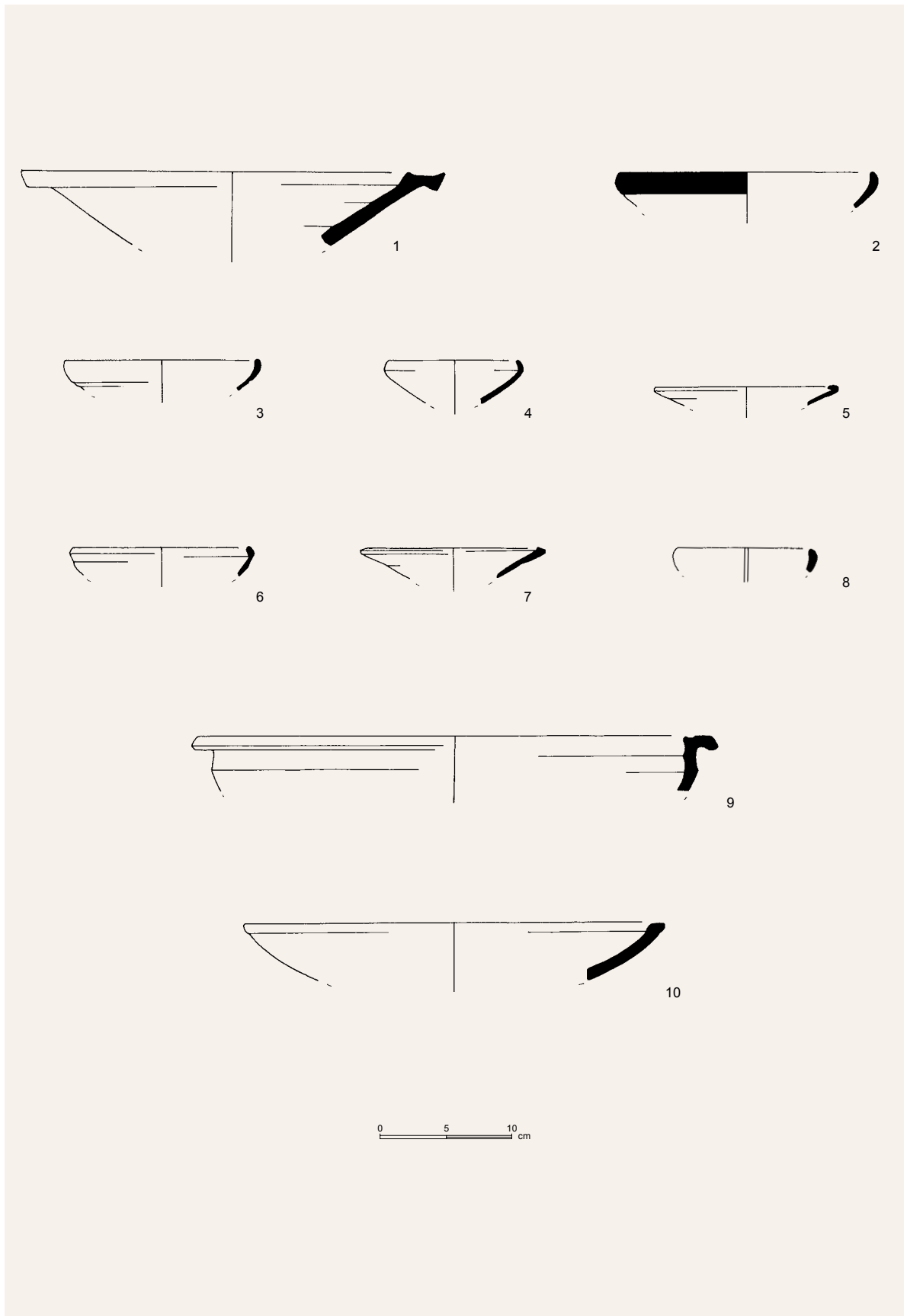
לוח 1: כלי חרס ממכלול מבנה המגורים מתקופת הברזל 1 ומיסודות קירות החומה והתמך מתקופת הברונזה התיכונה IIא (ציור: אנה הראל)

מס' הכלי	לוקוס	תקופה	מקום
1	5431	ברונזה תיכונה IIא	בין קיר החומה W-5173 לקיר התמך W-5394
2	5123	ברזל 1	מבנה המגורים; חלקה העליון של שכבת האפר במבואת המבנה
3	5309	ברזל 1	מבנה המגורים; חדר III מפלס הרצפה
4	5289	ברזל 1	מבנה מגורים; חדר I חלקו הצפוני של החדר על גבי רצפה
5	5309	ברזל 1	מבנה המגורים; חדר III מפלס הרצפה
6	5309	ברזל 1	מבנה המגורים; חדר III מפלס הרצפה
7	5123	ברזל 1	מבנה המגורים; חלקה העליון של שכבת האפר במבואת המבנה
8	5191	ברונזה תיכונה I	ביסודות החומה, בנקודת התפר בינה לבין יסודותיו של הקיר הדרומי של המבנה מהתקופה הרומית הקדומה
9	5191	ברונזה תיכונה I המשפחה הצפונית (עמירן, 1982, עמ' 106)	ביסודות החומה, בנקודת התפר בינה לבין יסודותיו של הקיר הדרומי של המבנה מהתקופה הרומית הקדומה

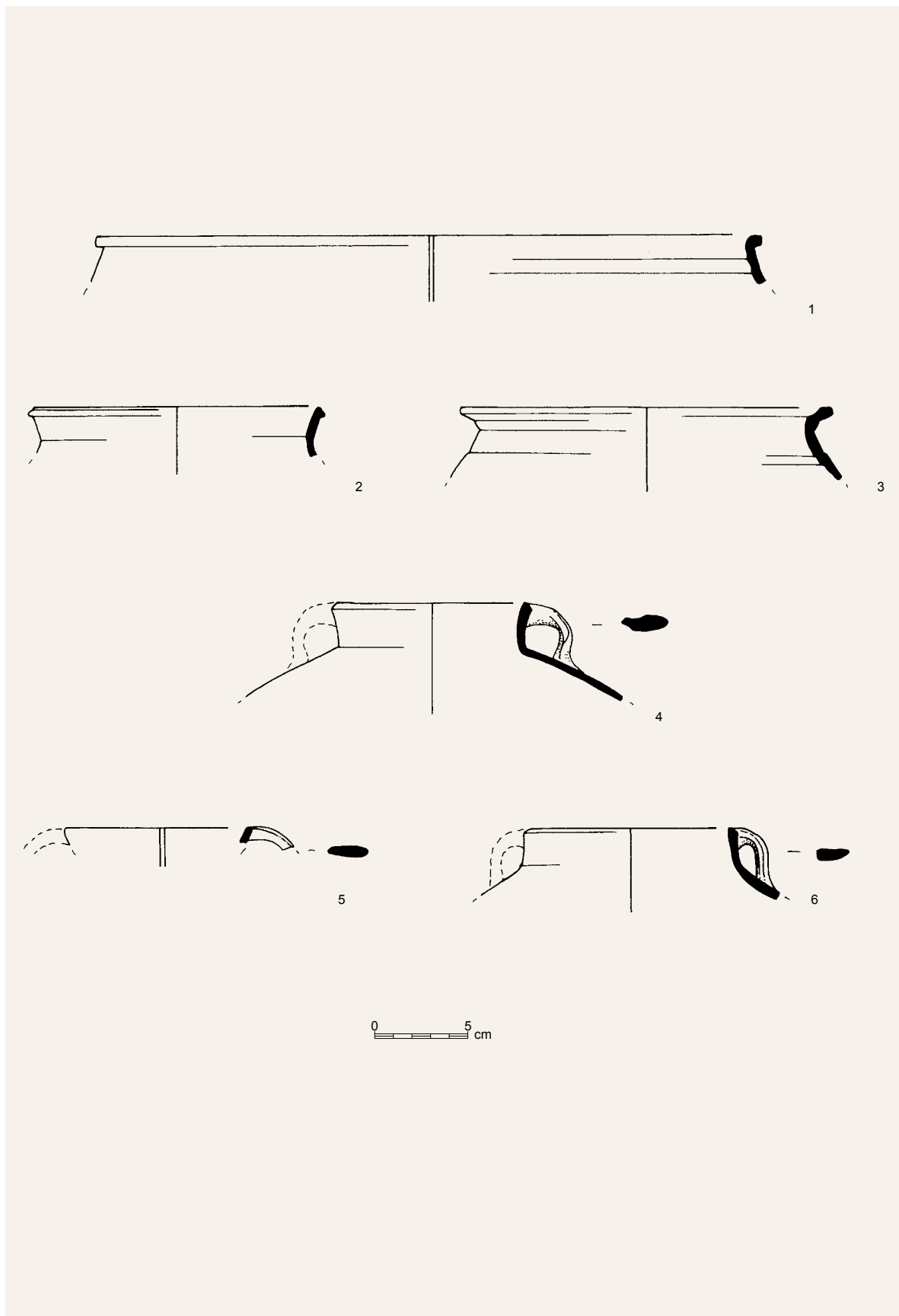
פך בעל ידיות זיז מנוקבות ורגלי זיז

לוח 2: 11-1: טיפוסי קנקנים; 13-14: פכים; התקופה הרומית הקדומה שהתגלו בשפכי הקרמיקה בחלקיה הדרומי והצפוני של חצר המבנה (ציור: אנה הראל)

לוח 3: קערות מהתקופה הרומית הקדומה שהתגלו בשפכי הקרמיקה בדרום חצר המבנה ובצפונה (ציור: אנה הראל)

לוח 4: סירי בישול מהתקופה הרומית הקדומה שהתגלו בשפכי הקרמיקה בדרום חצר המבנה ובצפונה (ציור: אנה הראל)

רשימת קיצורים ומקורות

- **אולברייט, 1923**
W. F. Albright, *The Danish Excavation at Shiloh*, BASOR 9, 1923, pp. 10–11.
- **איזנברג, תשע"ב**
ע' איזנברג, "ביצורי חברון בתקופת הברונזה", **ארץ ישראל** 30 (תשע"ב), עמ' 14–32.
- **אנדרסן, 1985**
F. G. Andersen, *Shiloh: The Remains from the Hellenistic to the Mamluk Periods*, Copenhagen 1985.
- **בוהל והולם-נילסן, 1969**
M. L. Buhl and S. Holm Nilsen, *Shiloh – The Danish Excavations at Tall Sailun, Palestin*, Copenhagen 1969.
- **בונימוביץ', תשנ"ז**
ש' בונימוביץ', "ביצורי תקופת הברונזה התיכונה בארץ ישראל כתופעה חברתית", **קתדרה** 82 (תשנ"ז), עמ' 7–22.
- **ברג והרשקוביץ, 1994**
D. Barag and M. Hershkovitz, *Lamps from Masada*, In: J. Aviram, G. Foerster and E. Netzer (eds.), *The Yigael Yadin Excavations 1963–1965, Final Report*, Masada II-IV, Jerusalem 1994, Chap 1.
- **גיבסון, 1983**
S. Gibson, *The Stone Vessel Industry at Hizma*, IEJ 33, 1983, pp. 176–188.
- **גרוסברג ואחרים, תשע"ב**
א' גרוסברג, ר' פורת, ד' עמית, א' נצר, "מקוואות יוצאי דופן מימי המרידות ברומאים בהרודיון", **מחקרי יהודה ושומרון** כ (תשע"ב), עמ' 63–80.
- **גת, 2013**
ע' גת, נרות רבי פיות וכלילות במבט השוואתי אזורי בין המדינות: ישראל, לבנון, סוריה, תורכיה, ירדן, מצרים, תוניס, קפריסין, יוון, איטליה וצרפת מן התקופה ההלניסטית ועד לתקופה המוסלמית הקדומה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2013.
- **דגן וברדה, 2008**
י' דגן ול' ברדה, "ירושלים, הר חומה - דוח סופי", **חדשות ארכיאולוגיות** 120 (2008).
(http://www.hadashot-esi.org.il)
- **דדון, תשנ"ז**
מ' דדון, "כנסיית הבסיליקה הביזאנטית בשילה", **עתיקות** 32 (תשנ"ז), עמ' 167–174.
- **היזמי והבר, תשע"ד**
ח' היזמי ומ' הבר, "חפירות תל שילה: סקירה ראשונית של עונת חפירות 2011 בשטח N1", **מחקרי יהודה ושומרון** כג (תשע"ד), עמ' 99–112.
- **הרצוג, תשמ"ז**
ז' הרצוג, "תכנון היישובים והביצורים בתקופת הברזל", בתוך: ח' כצנשטיין, א' נצר, א' קמפינסקי ור' רייך (עורכים), **האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם מן התקופות הפרהיסטוריות עד התקופה הפרסית**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 195–231.
- **זילברבוד, 2007**
א' זילברבוד, "ירושלים, בית צפפה", **חדשות ארכיאולוגיות** 119 (2007).
(www.hadashot-esi.org.il)
- **זיסו וגנור, 2001**
B. Zissu and A. Ganor, *Horbat Etri, Hadashot Arkhologiyot* 113, 2001, pp. 101–104.
- **לויטן-בן אריה והיזמי, תשע"ד**
ר' לויטן-בן אריה וח' היזמי, "תל שילה - החפירות במשטח הצפוני: עונות 2012, 2013", **מחקרי יהודה ושומרון** כג (תשע"ד), עמ' 113–130.
- **מגן ואהרונוביץ', 2012**
Y. Magen and E. Aharonovich, *The Northern Churches at Shiloh*, JSP 15, 2012, pp. 161–208.
- **מזר, 1980**
B. Mazar, *Excavations Near Temple Mount Reveal Splendors Of Herodian Jerusalem*, BAR 6 No. 4, 1980, pp. 45–59.
- **מילבסקי, 2008**
י' מילבסקי, "עמינדב, דוח סופי", **חדשות ארכיאולוגיות** 120 (2008).
(http://www.hadashot-esi.org.il)
- **נצר, תשמ"ז**
א' נצר, "בתי המגורים בתקופת הברזל", בתוך: ח' כצנשטיין, א' נצר, א' קמפינסקי ור' רייך (עורכים), **האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם מן התקופות הפרהיסטוריות עד התקופה הפרסית**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 165–172.
- **נצר, תש"ס**
א' נצר, **ארמונות החשמונאים והורדוס הגדול**, ירושלים תש"ס.
- **ספראי, תשנ"ט**
ז' ספראי, "מבני השדה הקדומים - הכפר בארץ ישראל בתקופה הרומית", **קתדרה** 89 (תשנ"ט), עמ' 7–40.
- **סגר, 1975**
J. D. Seger, *The MBII Fortifications at Shechem and Gezer a Hyksos Retrospective*, *Eretz Israel* 12, 1975, pp. 34–45.

- **עמירן, תשל"א**
ר' עמירן, הקיראמיקה הקדומה של ארץ ישראל מראשית התקופה הניאוליתית ועד חורבן בית ראשון, ירושלים תשל"א.
- **עמית, 1987**
ד' עמית, מקוואות טהרה מימי בית שני בהר חברון, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית 1987.
- **עמית, תשס"ח**
ד' עמית, "שרידי התיישבות יהודית מימי הבית שני סביב אצטדיון טדי", ארץ ישראל 28 (תשס"ח), עמ' 152-158.
- **עמית, תש"ע**
ד' עמית, "ייצור כלי אבן בירושלים ובגליל: הבטים טיפולוגיים, כרונולוגיים וטכנולוגיים", מכמנים 22 (תש"ע), עמ' 49-66.
- **פאוסט, תשס"ה**
א' פאוסט, החברה הישראלית בתקופת המלוכה: מבט ארכיאולוגי, ירושלים תשס"ה.
- **פינקלשטיין, תשמ"ו**
י' פינקלשטיין, הארכיאולוגיה של תקופת ההתנחלות והשופטים, תל אביב תשמ"ו.
- **פינקלשטיין, תש"ן**
י' פינקלשטיין, "ההתנחלות בארץ אפרים - מבט שני" בתוך: נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), מנוודות למלוכה: היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל, ירושלים תש"ן, עמ' 101-130.
- **פינקלשטיין ואחרים, 1993**
I. Finkelstein, S. Bunimovitz and Z. Lederman, *Shiloh: The Archaeology of a Biblical Site*, Tel Aviv 1993.
- **קייר, 1927**
H. Kjaer, *The Danish Excavation of Shiloh*, PEFQSt, 1927, pp. 202-213.
- **קייר, 1930**
H. Kjaer, *The Excavation of Shiloh* 1929, JPOS X, 1930, pp. 87-174.
- **קייר, 1931**
H. Kjaer, *Shiloh: A Summery Report of the Second Danish Expedition, 1929*, PEFQSt, 1931, pp. 71-88.
- **קליין, תש"ע**
א' קליין, "היישוב היהודי בתקופת הבית השני בפלך עקרבה - הגדבך הארכיאולוגי", מחקרי יהודה ושומרון יח (תש"ע), עמ' 177-200.
- **קליין וזיסו, תשע"א**
א' קליין וב' זיסו, "ח'רבת כולצון - אתר בדרום-מזרח השומרון משלהי ימי הבית השני ועד מרד בר-כוכבא", מחקרי יהודה ושומרון יט (תשע"א), עמ' 95-112.
- **קמפינסקי, תשמ"ז**
א' קמפינסקי, "הביצורים בתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת", בתוך: ח' כצנשטיין, א' נצר, א' קמפינסקי ור' רייך (עורכים), האדריכלות בארץ ישראל בימי קדם מן התקופות הפרהיסטוריות עד התקופה הפרסית, ירושלים תשמ"ז, עמ' 107-119.
- **קמפינסקי, 1989**
א' קמפינסקי, מבוא לארכיאולוגיה של ארץ ישראל בתקופת המקרא, תל אביב 1989, יחידה 6.
- **רוזן, תש"ן**
ב' רוזן, "כלכלה וקיום בתקופת ההתנחלות", בתוך: נ' נאמן וי' פינקלשטיין (עורכים), מנוודות למלוכה - היבטים ארכיאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל, ירושלים תש"ן, עמ' 403-416.
- **רייך, 1990**
ר' רייך, מקוואות טהרה יהודיים בימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד, עבודת דוקטורט, האוניברסיטה העברית 1990.
- **רנפרו, 1984**
C. Renfrew, *The Anatomy of Innovation: Approaches to Social Archaeology*, Edinburgh 1984.

כד קדום שנמצא בחפירות שילה הקדומה